

**Social- og
Boligstyrelsen**

Udredning og indsatser
for børn og unge med
sprogforstyrrelsen DLD

Et inspirationskatalog målrettet
logopæder og psykologer i PPR

VISO

Den nationale videns- og
specialrådgivningsorganisation

Januar 2026

Udgivet af:

Social- og Boligstyrelsen
Lerchesgade 35, 5, 5000 Odense C
Tlf: 72 42 37 00
www.sbst.dk

Publikationen er finansieret af VISO i Social- og Boligstyrelsen

Udarbejdet af:

VIVE

VIVE – Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd
Herluf Trolles Gade 11
1052 København K
www.vive.dk

Udarbejdet i samarbejde med VISO-specialister

Design: 4PLUS4

Download eller se rapporten på www.sm.dk.
Der kan frit citeres fra rapporten med angivelse af kilde.

ISBN: 978-87-85236-95-1

Indhold

Forord	5
1. Om inspirationskataloget.....	7
2. Udredning for DLD	9
2.1 Definition og afgræsning af DLD	9
2.2 Pejlemærker i opsporing af DLD	11
2.3 Tværfaglig udredning	13
2.4 Opmærksomhed på kombination af flere problematikker	19
3. Indsatser til større børn og unge med DLD	25
3.2 Indsatser i klassen	27
3.3 Holdindsatser	31
3.4 Individuelle indsatser	33
3.5 Indsatser målrettet forældre	36
3.6 Sådan understøttes den vedvarende indsats og overgange	37
4. Afdækningsskema.....	41
4.1 Logopædisk vurdering	42
4.2 Psykologisk vurdering	47
5. Om udarbejdelsen af dette katalog	51
Litteratur	52

FORORD

DLD – eller Developmental Language Disorder – er en udviklingsmæssig sprogforstyrrelse, der skønnes at være udbredt, men som relativt få har større kendskab til.

Social- og Boligstyrelsen ønsker med dette inspirationskatalog til logopæder og psykologer i PPR at være med til at sætte yderligere fokus på DLD, særligt i forhold til børn og unge i alderen 10-19 år, hvor der vurderes at være et særligt behov for mere viden. For også at styrke det tværfaglige samarbejde om målgruppen udgives samtidig et informationsmateriale til børne- og ungerådgivere.

Inspirationskataloget er udarbejdet i et samarbejde mellem VISO, Social- og Boligstyrelsen og VIVE – Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd.

Teksten er blevet til i et samarbejde mellem VISO-leverandørerne: Center for Kommunikation og Undervisning – Hillerød (Bitten Folke Svejstrup), Center for Kommunikation og Velfærdsteknologi (Eva Willaing Lock), Center for Hjerneskade (Dorthe Bredesen), Hjerneskadecenter Virum (Käte From), Pædagogisk Psykologisk Rådgivning, Børn og Unge – Aarhus Kommune (Louise Wiborg), Institut for Kommunikation og Handicap – Region Midtjylland (Mette Vistisen) og VIVE (Emma Hoff Søegaard og Katrine Nøhr, som har projektlejet udarbejdelsen af kataloget).

Kataloget er hovedsageligt baseret på viden og erfaringer fra ovennævnte VISO-specialister, der alle har logopæd-, audiologopæd- eller psykologfaglig baggrund. Kataloget bygger også på relevant forskning og faglitteratur. VIVE har her foretaget en litteratursøgning af studier om hhv. udredning for DLD på tværs af aldersgrupper og indsatser for større børn og unge med DLD.

Fire eksterne eksperter på området – Anne-Mette Veber Nielsen, Annette Esbensen, Kristine M. Jensen de López og Rikke Vang Christensen – har bidraget til at kvalificere litteraturudvælgelsen. De har alle en baggrund som enten psykolog eller audiologopæd.

Desuden har Annette Esbensen bidraget med indsigter vedrørende inddragelse af børn og unge med DLD, og Mette Nørgaard Fink, der også er audiologopæd, har bidraget med viden om logopædens rolle i forbindelse med co-teaching.

En følgegruppe har fulgt arbejdet og bidraget til kvalificering af materialet. Gruppen har bestået af repræsentanter fra Audiologopædisk Forening (ALF), Dansk Psykolog Forening, Dansk Socialrådgiverforening, Logopædisk Forum, Landssamrådet for PPR-chefer, Nationalt Videnscenter for Ordblinde og andre Læsevanskeligheder (NVOL), Styrelsen for Undervisning og Kvalitet (STUK) og Ungdomsuddannelsesvejlederforeningen. Følgegruppen har haft særligt fokus på at sikre et modtagerorienteret og anvendeligt katalog.

Endelig har to eksterne reviewere bidraget til kvalitetssikring af kataloget.

Vi vil gerne takke alle for de gode og konstruktive bidrag og et velfungerende og værdifuldt samarbejde. Vi håber, at kataloget vil finde bred anvendelse i praksis og give inspiration til den fortsatte indsats for børn og unge med DLD.

Kontorchef i VISO, Anja Mangelsen,
Social- og Boligstyrelsen

1. Om inspirationskataloget

DLD (Developmental Language Disorder) er en vedvarende udviklingsmæssig sprogforstyrrelse karakteriseret ved atypisk sprogudvikling og vanskeligheder med at tale og/eller forstå sproget. Det anslås, at ca. 8 % af alle børn og unge har DLD (1,2).

Børn og unge med DLD har behov for kontinuerlig støtte, da funktionsnedsættelsen gør, at de typisk har mindre udbytte af almindelig undervisning end deres jævnaldrende. Når sproglige vanskeligheder ikke opdages tidligt, kan det føre til faglige udfordringer og social isolation, især fordi læring og socialt samspil i stigende grad bliver mere og mere sprogligt båret, jo ældre barnet bliver. Evnen til at følge med i samtaler, forstå dobbelttydigheder og håndtere sprogets nuancer er afgørende for, at barnet/den unge kan deltage aktivt i skolen og i sociale fællesskaber.

Børn og unge med DLD kan få et lige så rigt liv som andre, men det kræver, at de får den hjælp, de har behov for. Logopæder og andre fagpersoner som psykologer, læsevejledere og lærere kan støtte dem i at komme godt igennem skolegangen og styrke deres mod på livet. Det kræver fx, at de får hjælp til:

- at udvikle deres sproglige og kommunikative potentiale
- at de får den individuelle støtte, som der er behov for
- at omgivelserne klædes på til at støtte dem
- at de tilegner sig strategier, som de kan anvende til at kompensere for deres vanskeligheder omkring sprogforståelse, sprogproduktion, kognition og funktionelt sprog
- at de øger deres bevidsthed om deres egne behov og styrker deres selvtillid, så de tør at bede om hjælp.

Arbejdet med at udrede og hjælpe børn og unge med DLD er komplekst og kræver et tæt tværfagligt samarbejde mellem fagpersoner, forældre og barnet/den unge selv. VISOs specialister har mange

års erfaring med at støtte børn og unge med DLD, og dette inspirationskatalog tager primært afsæt i deres praksisnære viden.

Kataloget er tænkt som inspiration til logopæder og psykologer i PPR, der udreder børn og unge med DLD og samarbejder med lærere om hensigtsmæssige undervisningsindsatser og læringsmiljøer. Baggrunden for udarbejdelsen af kataloget er, at VISO har modtaget et stigende antal henvendelser om DLD fra PPR på tværs af landets kommuner. Kataloget er ikke udarbejdet som nationale retningslinjer.

Kataloget består af to dele, hhv. en del, der beskriver udredning for DLD, og en del, der beskriver indsatser for større børn og unge med DLD og kan bruges som et opslagsværk.

Katalogets første del fokuserer på det kvalitativt beskrivende arbejde i udredning for DLD hos børn og unge på tværs af aldersgrupper. Her ligger vægten på at belyse barnets eller den unges udfordringer og historik på tværs af sociale og faglige kontekster og sprog. Denne første del af kataloget indledes med en definition og afgrænsning af DLD, dernæst beskrives pejlemærker til opsporing, hvorefter udredningen for DLD beskrives i et tværfagligt perspektiv, og til sidst gives der indsigt i typiske kombinationsproblematikker.

Katalogets anden del fokuserer på indsatser til større børn og unge med DLD, da erfaring viser, at indsatser ofte ophører ved skift til mellemtrinnet, udskoling eller overgangen til ungdomsuddannelse. I denne del beskrives forskellige indsatsniveauer – fra klassebaserede til individuelle indsatser – og hvordan den vedvarende indsats og overgange understøttes. Ligeledes fremhæves betydningen af det tværfaglige samarbejde mellem blandt andre logopæder, psykologer, lærere, læsevejledere, vejledere i den kommunale ungeindsats (KUI), børnene/de unge og deres forældre.

I kataloget henvises der løbende til relevant litteratur, og denne er oplistet nummereret. Bagerst i kataloget findes en oversigt over al anvendt litteratur og links til relevante hjemmesider, hvor der også kan hentes inspiration.

2. Udredning for DLD

Denne del af inspirationskataloget har til formål at styrke logopæder og psykologers viden og forståelse af DLD hos børn og unge – på tværs af aldersgrupper. Fokus er på at inspirere til det kvalitative og tværfaglige udredningsarbejde, der kan danne grundlag for en mere målrettet og effektiv indsats. Kapitlet omfatter:

- Definition og afgrænsning af DLD
- Pejlemærker i opsporing af DLD
- Tværfaglig udredning
- Opmærksomhedspunkter ved sammensatte problematikker.

2.1 Definition og afgrænsning af DLD

Betegnelsen 'Developmental Language Disorder' (DLD), på dansk *udviklingsmæssig sprogforstyrrelse*, er relativt ny. DLD har siden 2016 vundet indpas og erstatter dermed tidligere betegnelser som 'impresiv/ekspressiv dysfasi' og 'specific language impairment' (SLI), som er kendt fra ICD-10 (1,3,4,5). DLD indgår første gang officielt i ICD-11, som endnu ikke er implementeret i Danmark. Vi har alligevel valgt at anvende betegnelsen DLD i dette inspirationskatalog, da den afspejler den internationale konsensus og bedst beskriver målgruppen. I vores forståelse af DLD tager vi udgangspunkt i Catalise (1,5) og ICD-11. I den konkrete afgrænsning af DLD baserer vi os på ICD 11's definition. I vores fortolkning af definitionen på DLD fra ICD-11 tager vi udgangspunkt i den svenske oversættelse (6) og RADLD's¹ (7) fortolkning af definitionen.

Definition på DLD fra ICD-11

Developmental language disorder is characterised by persistent deficits in the acquisition, understanding, production or use of language (spoken or signed), that arise during the developmental period, typically during early childhood, and cause significant limitations in the individual's ability to communicate. The individual's ability to understand, produce or use language is markedly below what would be expected given the individual's age. The language deficits are not explained by another neurodevelopmental disorder or a sensory impairment or neurological condition, including the effects of brain injury or infection.

Kilde: (8)

DLD er en medfødt, vedvarende forstyrrelse, der kan påvirke både sprogbrug og -forståelse fra tidlig barndom. Vanskelighederne varierer, men fælles er en begrænset evne til at kommunikere og et sprogligt niveau under forventet i forhold til barnets øvrige kognitive udvikling. Vanskelighederne må ikke kunne forklares med andre funktionsnedsættelser eller neurologiske problemstillinger (8).

1 RADLD – 'Raising Awareness of Developmental Language Disorder' er en international kampagneorganisation, som bl.a. har lavet en figur, der beskriver alle de områder, som DLD kan vise sig på, og eksempler på andre udfordringer, der optræder i samspil med eller som følge af DLD.

I ICD-11 beskrives fire sygdomme eller tilstande, som ikke må være en bedre forklaring på barnets sproglige vanskeligheder end DLD:

- Autismespektrumforstyrrelse (ASF)
- Sygdom i nervesystemet
- Helt eller delvist høretab
- Selektiv mutisme.

Det betyder dog ikke, at DLD ikke kan optræde samtidig med disse vanskeligheder. DLD kan således optræde sammen med andre neuropsychiske forstyrrelser, fx ADHD og ASF. Selvom DLD ifølge diagnosekriterierne som udgangspunkt ikke stilles samtidig med en ASF, hvis vanskelighederne primært er af pragmatisk karakter, kan nogle børn opfylde kriterier for begge diagnoser. Dette gælder særligt, hvis barnet med ASF også har sproglige vanskeligheder af så svær grad, at de ikke alene kan forklares af de sproglige vanskeligheder, der ofte følger med ASF. Dette resulterer således i de sameksisterende diagnoser DLD og ASF (8).

DLD optræder desuden hyppigt sammen med ADHD og dysleksi (9). Mange børn med DLD har tillige symptomer af social, følelsesmæssig og adfærdsmæssig karakter, som udspringer af de sproglige vanskeligheder (10).

Når der arbejdes ud fra hypotesen om, at et barn eller en ung har DLD, er det vigtigt at afdække, om der er andre mulige diagnoser med et overlappende symptombillede, og være sikker på, at det er de sproglige vanskeligheder, der er hovedproblematikken, og at sprogvanskelighederne ikke er en følge af fx autisme eller helt eller delvist høretab.

I diagnosticeringen af DLD er det også vigtigt at kende barnets kognitive niveau, da barnets sproglige og kommunikative vanskeligheder ikke bedre må kunne forklares ud fra lav begavelse/intellektuel udviklingsforstyrrelse.

Opsummeret kan man sige, at der ved diagnosticeringen af DLD er tre grupper af sprogforstyrrelser, man bør skelne imellem.²

2 Jævnfør tekst under Boundaries with Other Disorders and Conditions (Differential Diagnosis), ICD 11, code 6A01.2: "... An additional diagnosis of Developmental Language Disorder should not be assigned to individuals with Autism Spectrum Disorder based solely on pragmatic language impairment. However, both diagnoses may be assigned if there are additional specific impairments in semantic, syntactic and phonological development" (8).

- DLD/udviklingsmæssig sprogforstyrrelse.
- DLD samtidig med anden diagnose, men hvor sprogforstyrrelsen ikke bedre kan forklares af den anden diagnose (fx ADHD, dysleksi, dyspraksi, ASF, intellektuel udviklingsforstyrrelse og nedsat hørelse). De to diagnoser sameksisterer.
- Sprogforstyrrelse i forbindelse med anden diagnose, hvor sprogforstyrrelsen bedre kan forklares af en anden diagnose (fx hjerneskade, lav begavelse/intellektuel udviklingsforstyrrelse, epilepsi eller sygdomme i nervesystemet)³.

Usikkerhed omkring diagnosticering

Logopæder og andre med stor viden om sproglig udvikling har den nødvendige faglige viden og indsigt til at kunne stille diagnosen DLD (11). Det kan dog være svært at stille diagnosen, og derfor er det godt at sparre med sine logopædkolleger og have et tæt samarbejde med psykologer for at kunne udelukke andre diagnoser og stille en mere sikker DLD-diagnose. Flere forhold kan gøre det svært at stille diagnosen:

- Flersprogethed kan skabe usikkerhed i vurderingen (12), og mange logopæder mangler redskaber til at vurdere børns modersmål (13).
- Hvis der er tvivl om, hvor godt eller hvor meget barnet/den unge er blevet stimuleret sprogligt og kommunikativt, så kan der være usikkerhed om, hvad årsagen er til hans/hendes sproglige funktionsniveau, og det kan kræve, at man afventer, hvordan forskellige sproglige indsatser påvirker barnet/den unge.
- DLD optræder ofte sammen med andre udfordringer, som fx læsevanskeligheder eller ADHD, hvilket kan gøre det svært at vurdere, hvad der skyldes hvad (14).
- Strukturelle forhold som manglende ressourcer, lav prioritering af DLD og uklarhed om, hvad diagnosen præcist indebærer, kan også være en grund (15).

2.2 Pejlemærker i opsporing af DLD

Dette afsnit præsenterer konkrete pejlemærker og en nuanceret forståelse af, hvordan DLD kan komme til udtryk. Formålet er at lette identifikation og undgå forveksling med fx adfærdsproblemer, flersprogethed eller andre udviklingsforstyrrelser. Pejlemærkerne kan indgå som støtte i vurderingen af DLD sammen med observationer, samtaler og test.

DLD viser sig forskelligt fra barn til barn. Nogle børn har tydelige sproglige vanskeligheder som ordmobilisering, upræcist ordvalg og forenklet sætningsstruktur. Andre deltager ubesværet i uformelle samtaler, men udfordres, når samtalen kræver sproglig fleksibilitet, fx ved emneskift. Her kan sproget blive upræcist, fragmenteret og grammatisk svagt (1,5).

Mange har svært ved at genfortælle historier eller oplevelser. Nogle børn er ikke bevidste om deres udfordringer, mens andre forsøger at skjule dem – fx ved at nikke uden at forstå eller trække sig fra sociale og faglige sammenhænge, hvor de risikerer at blive afsløret (10,16).

DLD påvirker alle sprog, barnet taler – i modsætning til flersprogsproblematikker, hvor vanskeligheder kun optræder på ét sprog (17). DLD skal derfor vurderes i et tværsprogligt perspektiv (jf. afsnit 2.4).

DLD kan forstås som et spektrum med fællestræk, men også med stor variation i, hvordan vanskelighederne kommer til udtryk (18).

Nedenfor præsenteres pejlemærker i forhold til sproglige vanskeligheder, koncentration og opmærksomhed, generel adfærd og socialt samspil. Disse markører er ikke udtømmende eller universelle, men kan støtte i vurderingen af, om DLD er en relevant diagnose.

Sproglige vanskeligheder

I dette afsnit er der eksempler på, hvordan de sproglige vanskeligheder kan komme til udtryk i form af:

- Begrænset udvikling af grammatiske regler
- Begrænset ordforråd og ordmobilisering
- Svært ved at strukturere en fortælling
- Svært ved abstrakt sprog/fleksibilitet
- Receptive vanskeligheder
- Læsevanskeligheder.

3 Der er enkelte uoverensstemmelser mellem Catalise og ICD-11 i forhold til definitionen af DLD. Vi har valgt udelukkende at fokusere på den konkrete afgrænsning af DLD (som beskrevet i ICD-11), da Catalise også omtaler LD samt udelukker DLD i forbindelse med andre diagnoser.

Begrænset udvikling af grammatiske regler: Børn med DLD lærer ikke altid sprogets regler automatisk og kan ofte have udfordringer med fx at forstå den grammatiske lille forskel i, at "pigen skubbes af drengene", og "drengene skubbes af pigen". Hvem er det, som skubber, og er det en eller to, som skubber? De kan også have svært ved at gennemskue brug af negationer (og dobbeltnegationer) og bliver udfordret, når grammatikken i det læste er kompleks, både i forhold til længden på sætninger og indskudte sætninger og omvendte konstruktioner (19). I det talte sprog vil de ofte lave fejl i brugen af personlige pronomener og tidsbøjninger af verber.

Begrænset ordforråd og ordmobilisering: Selvom nogle børn og unge med DLD har et stort ordforråd (20–22), kan de opleve at have svært ved at mobilisere ordene og finde dem frem, når de taler (20). De kan således være påvirket af, at ordforrådet har manglende eller fejlbehæftet organisering, hvilket kan påvirke ordmobiliseringen. Børnenes ordforråd virker på overfladen til at være godt, og i en testsituation, hvor det receptive ordforråd undersøges, vil de ofte klare sig fint, da de her får støtte af et visuelt billede. I spontantalen og/eller ved undersøgelse af det ekspressive ordforråd vil man opleve, at de har svært ved at finde ordene frem og få dem sagt, da de ikke har samme antal veje ind til ordene. For nogle lyder det næsten som stammen eller løbsk tale, da der anvendes en strategi til at købe sig tid til at finde ordet og formulere sig, uden at det er stammen eller løbsk tale. For andre stopper deres tale helt, og der opstår pauser, når de ikke kan finde det ord, de mangler.

Svært ved at strukturere en fortælling: Når et barn skal fortælle en historie eller genfortælle en oplevelse, er der mange elementer at holde styr på (21). Mange børn med DLD formår ikke at holde en rød tråd gennem fortællingen og sikre sig, at lytteren er med. Når barnet fortæller, kan det blive så fortabt i små detaljer, at den overordnede sammenhæng i fortællingen går tabt, eller barnet bevæger sig ud ad en tangent uden at vende tilbage til hovedfortællingen.

Svært ved abstrakt sprog/fleksibilitet: Forståelsen af sproget er meget konkret, så når der fx tales i metaforer, så tænker barnet ofte direkte på billedet af tingen og forstår ikke, at det er et billede på situationen. Eller når der bliver talt om en fyr – så kan barnet ikke gennemskue, om det er en ung mand eller et træ eller måske et fyr ved vandet, der bliver talt om.

Det er ikke kun i det talte sprog. I forbindelse med læsning kan det også være svært at læse mellem linjerne og forstå alt det, som ikke står beskrevet.

Receptive udfordringer: Sprog er afgørende for faglig læring, og børn med DLD har erfaringsmæssigt brug for betydeligt flere gentagelser for at forstå og anvende nye begreber end jævnaldrende. Det gør det vanskeligt at følge med i undervisningen, fastholde opmærksomhed og opbygge ny viden i samme tempo som resten af klassen. Samtidig bliver undervisningen mindre visuelt understøttet med alderen, hvilket reducerer de sproglige støttemuligheder, børn og unge med DLD har brug for. Børnene kan misforstå beskeder, svare uden for kontekst eller ikke reagere, fordi de ganske enkelt ikke har forstået, hvad der blev sagt (21). I sociale sammenhænge kan hurtige eller indforståede samtaler være svære at følge, og barnet kan opleve konflikter uden at forstå, hvad de bunder i. Nogle fremstår som "klassens klovn" uden selv at vide hvorfor.

Udfordringer med læsning: Der er et stort overlap mellem DLD og dysleksi. Det er sandsynligt, at mindst halvdelen af de børn og unge, der er ordblinde, samtidig har DLD (23). Mange børn og unge med DLD har ingen problemer med at kunne afkode det læste og kan således godt omsætte bogstaverne til lyde og ord. Ofte vil de dog have svært ved at forstå det, de læser, og de har især svært ved at gennemskue det, der står mellem linjerne, og se sammenhængene på tværs. Udfordringen for flere børn og unge med DLD er, at de ikke altid selv opdager, at de ikke forstår det, de læser, da de jo har afkodet bogstaverne korrekt – de hæfter sig simpelthen ikke ved, at det læste ikke giver mening.

Koncentration og opmærksomhed

Sproglige vanskeligheder ses ofte i sammenhæng med opmærksomheds- og/eller adfærdsvanskeligheder. Disse udfordringer kan påvirke hinanden på forskellig vis (1,17,21). Trods den hyppige sameksistens har området først for nylig fået øget forskningsmæssig opmærksomhed, og der er fortsat behov for mere viden (24). Nedenstående markører kan være et udtryk for sproglige vanskeligheder i samspil med opmærksomheds- og/eller adfærdsvanskeligheder.

I en klasse kan det således være en markør for, at der kan være tale om DLD, at eleven:

- forsøger at skjule sit problem, så eleven bekræfter, at opgaven er forstået
- virker til at løse opgaverne, men er aldrig kommet i gang (skjuler, at opgaven ikke er forstået)
- sjældent udtrykker sin egen holdning til noget
- er frustreret over ikke at kunne følge med
- efterspørger hjælp, men ikke kan forstå og bruge hjælpen, da de stillede spørgsmål er for upræcise.

Adfærd generelt

DLD kan blive overset eller fejlfortolket som adfærdsvanskeligheder (25). Sproglige vanskeligheder kan nemlig komme til udtryk som:

- Frustration og angst
- Adfærdsproblemer.

Frustration og angst: Børn og unge med DLD kan opleve frustration, når de ikke forstår opgaver eller sociale situationer. Denne erkendelse kan føre til lavt selvværd og i nogle tilfælde angst. Nogle børn og unge med DLD udvikler dog strategier til at tage vare på sig selv (26).

Adfærdsproblemer: Udadreagerende adfærd hos børn med DLD ses ofte i skolemiljøet og håndteres typisk af psykologer og eller AKT-vejledere. Indsatserne kan give midlertidig effekt, men overser ofte den underliggende sprogsværlighed. Der er her brug for en bredere vurdering af årsagerne bag adfærden.

Udfordringer i det sociale samspil

Nogle – men ikke alle – børn og unge med DLD kan opleve sociale udfordringer i samspil og leg (21,27,28). Det kan bl.a. vise sig i forbindelse med:

- Konflikt og misforståelser i legen
- Samspil i leg
- Adfærd, som ligner autisme
- Mistrivsel og manglende tro på egne evner.

Konflikt og misforståelser i legen: Nogle børn med DLD havner ofte i konflikter i frikvartererne, fordi de har svært ved at følge med, når legen hurtigt ændrer sig fx fra "pigerne efter drengene" til "gemmeleg". Ændringerne bliver måske kun nævnt i forbifarten, og pga. længere bearbejdningstid når barnet ikke at

omstille sig, før legen og de andre børn er rykket videre. Strukturerede lege som fodbold fungerer ofte bedre, da reglerne er mere faste og tydelige.

Samspil i leg: Børn med DLD kan have brug for tydelige regler og struktur i lege. For at skabe overblik kan de komme til at styre legen. De kan have vanskeligheder ved at lege med jævnaldrende og kan være forsinkede i deres legeudvikling. I rollelege vælger de ofte mindre krævende roller, som eksempelvis hund eller baby, og de foretrækker ofte at lege med enten yngre børn, hvor de lettere kan styre legen, eller med ældre børn, der tager styringen. Ved leg med jævnaldrende kan de have brug for støtte fra voksne til at forstå og fastholde legens regler og rammer. Med alderen øges risikoen for, at de føler sig ensomme og oplever, at de står alene med deres udfordringer.

Adfærd, som ligner autisme: Ikke-udadreagerende børn med DLD kan også have svært ved at indgå i gængse sociale sammenhænge og samtaler. Disse børn kan blive opfattet som børn med autisme, hvis deres ageren bliver tolket som udfordringer med det sociale samspil og ikke som en sprogproblematik.

Mistrivsel og manglende tro på egne evner: I takt med at det sociale liv bliver mere sprogligt – både fysisk og online – kan børn og unge med DLD opleve øget ensomhed. De føler sig ofte sprogligt bagud, hvilket kan føre til lavt selvværd, marginalisering og i nogle tilfælde mobning. Det påvirker både læring og sociale relationer, når børnene ikke føler sig kompetente eller tilstrækkeligt støttet, og ofte vil de trække sig fra situationer, der er svære at overskue og navigere i. Det er dog ikke alle, der forbinder deres udfordringer med sproglige vanskeligheder eller er bevidste om dem.

Alle disse ovenstående problemstillinger peger ikke isoleret i retning af DLD, men sammen med observationer, samtaler og test kan det være med til at gøre diagnosticeringen mere kvalificeret.

2.3 Tværfaglig udredning

Tværfagligt samarbejde handler om både at have sproglige og kognitive aspekter med i udredningen for DLD, så det sikres, at det er en sproglig udfordring og ikke andre årsager, der ligger bag.

Der findes ikke en specifik test, et spørgeskema eller andet materiale, som entydigt kan afklare, om der er tale om DLD. Der vil være behov for selv at sammensætte en undersøgelse, hvor de forskellige sproglige områder vurderes. Kun få af de test og materialer, der findes, er standardiseret på dansk, og flere ligger kun i uofficielle oversættelser. Ud over test er der behov for information fra observationer, oplysninger fra barnet/den unge selv, forældre, omsorgspersoner og lærere (29).

Det er svært at vurdere sprog hos små børn, men man bør overveje sandsynligheden for, at barnets sprogvanskeligheder er relateret til DLD (30). Det er således vigtigt at kigge på barnets generelle kommunikation og interaktion i det sociale samspil. Er der så store sprogforståelsvanskeligheder, at barnet trækker sig fra samspil og leg, at den generelle udvikling stagnerer, kan det pege på en mulig DLD-diagnose. Det er vigtigt at gå i dialog med fagpersonalet og forældrene for at kigge på, hvordan barnet opsamler ord og begreber, om det leger med sproget, fx rimer, afprøver nye ord i forskellige kontekster og bruger forskellige grammatiske strukturer.⁴

De forskellige dele i en udredning bliver uddybet og beskrevet i de følgende afsnit. Der vil ikke blive nævnt specifikke sprogtest, men elementer, der er brug for i forhold til at udrede. Bagerst i kataloget præsenteres et skema, der kan anvendes som inspiration til både den psykologiske og logopædiske vurdering.

4 Mange børn bliver sprogvurderet i børnehaven. I nogle kommuner screenes alle børn, mens det andre steder kun gælder børn, hvor der er tvivl om deres sproglige udvikling. Sprog-vurderingen har til formål at identificere børn med sproglige vanskeligheder. Forskning tyder dog på, at det ikke er klart, hvad screeningerne præcist opfanger, og at en del børn med DLD ikke bliver identificeret gennem disse vurderinger (89).

Elementer i en grundig udredning for DLD

En tværfaglig udredning er kendetegnet ved, at flere faggrupper indgår, herunder psykologer, logopæder, læsevejledere, lærere og pædagoger, og at der er tæt dialog mellem disse faggrupper, og at der samlet laves en udredning og konklusion. Jobcenter kan også inddrages i udredningen, hvis de har henvist den unge. Logopæden starter en udredning ved at indhente informationer om barnets tidlige (sprog) udvikling og funktionsniveau i det daglige, observerer og gennemfører logopædiske test, hvorefter det oftest også vil være relevant med en psykologisk vurdering af barnet.

Udredningen af DLD kræver således, at man kigger på barnets eller den unges kommunikative ressourcer i et udviklingsperspektiv, og at man forholder sig til barnets/den unges vanskeligheder i en faglig og social kontekst. Dette sker bedst i et samarbejde mellem barnet/den unge, familien, en logopæd, en psykolog og pædagoger/lærere, således at fokus også er på eksempelvis læseindlæring og faglig kunnen i andre fag end dansk.

Barnets/den unges historie

Forud for den sproglige vurdering bør man indsamle viden om barnets liv:

- Anamnese – En anamnese er et systematisk interview af forældrene om forhold i barnets tidlige liv, som kan bidrage til forklaringen af barnets nuværende udfordringer. Det kan være en god idé at afdække følgende områder:
 - » Graviditet og fødsel
 - » Arvelige dispositioner
 - » Barnets tidlige udvikling i forhold til kontakt, søvn og sansning
 - » Sproglig og motorisk udvikling (herunder de motoriske milepæle)
 - » Sproglig og kommunikativ udvikling
 - » Den sociale, emotionelle og kognitive udvikling
 - » Evt. tidligere intervention hos logopæd/læsevejleder – fx om barnet/familien har fået støtte/hjælp i daginstitution og skole
 - » Skelsættende begivenheder i barnets liv, der har haft betydning for barnets udvikling, fx sygdom i familien, skilsmisse, dødsfald
 - » Om barnet har været syg eller udsat for ulykke

- » Om lærere har nævnt, at der er noget påfaldende
- » Evnen til indlæring af fremmedsprog
- » Oplysninger om tidligere kognitiv udredning
- » Oplysninger om tidligere testning for dysleksi
- » Andre diagnoser.

Barnets og omgivelsernes perspektiv

I forbindelse med udredningen af barnet er det væsentligt at afdække barnets og omgivelsernes perspektiv:

- Barnets eget perspektiv (31):
 - » Egen oplevelse af eksekutive funktioner (opmærksomhedsstyring, overblik, struktur)
 - » Oplevelse af sproglige vanskeligheder (ordforråd, ordkendskab, nye ord)
 - » Oplevelse af overbelastning, stress
 - » Vanskeligheder med at forstå fælles instruktioner og beskeder (både forståelse af indholdet af beskeden og behov for gentagelser)
 - » Tidsforbrug på lektier.
- Omgivelsernes perspektiv, herunder forældres og læreres/pædagogers perspektiv på barnets sproglige deltagelse i faglige og sociale kontekster:
 - » Viden om det faglige niveau hos barnet
 - » Er der en generel nedsat faglighed i de fleste fag, eller er det specifikke fag, hvor der er faglige udfordringer?
 - » Viden om barnets sproglige deltagelse i sociale kontekster
 - » Viden om barnets sproglige deltagelse i faglige kontekster.
- Viden om flersprogethed og fremmedsprogskunnen (32,33)
 - » Hvordan har anden sprogundervisning været?
 - » Er der fritagelse fra 3. sprog?
 - » Tales der flere sprog i hjemmet og viden om andet modersmål?

Det er således vigtigt at være nysgerrig på de specifikke problemstillinger, barnet har, og på hvilken måde barnet overkommer problematikkerne.

Psykologisk vurdering

Den psykologiske vurdering vil ofte indeholde en kognitiv testning (IK). I Danmark benyttes primært WPPSI-IV⁵ til førskolebørn eller WISC-V⁶, når barnet går i skole. De to test viser noget om barnets kognitive ressourcer og vanskeligheder på et detaljeret plan.

En kognitiv vurdering og eventuel testning er en vigtig indgangsvinkel ved mistanke om DLD. Det kan give svar på, om der er tale om specifikke sproglige vanskeligheder, eller om barnets udfordringer er mere generelle, således at barnet har en intellektuel udviklingsforstyrrelse (34).

Fælles for de verbale delprøver i WPPSI-IV og WISC-V er, at de handler om ordforråd i bred forstand, almen viden og omverdensforståelse samt sproglig abstraktion. Delprøverne kan derfor ikke anvendes som et samlet mål for barnets sprogforståelse. Der er i besvarelsenerne af opgaverne således ikke fokus på, hvordan barnet udtaler ordene, om grammatikken er korrekt, eller om sætningsopbygningen er alderssvarende. Psykologen bemærker selvfølgelig dette som en mere kvalitativ information, men man kan i princippet godt klare sig alderssvarende i WPPSI-IV/WISC-V på de "verbale delprøver" og samtidig blive beskrevet med sproglige vanskeligheder af logopæden. Det ville derfor være mere præcist at opfatte de verbale opgaver i psykologtesten som: "Delprøver, der kræver et ekspressivt svar", frem for en egentlig sproglig afdækning.

Samarbejde mellem psykolog og logopæd i udredningen af DLD

Psykologen kan, ud over at bidrage til barnets/den unges udviklingshistorie og kognitiv afdækning, tillige være med til at vurdere, om der er tale om en kombinationsproblematik, hvor den primære årsag til de sproglige og kommunikative vanskeligheder kan forklares af fx autisme. Psykologiske testredskaber og metoder, hvor fokus er på det socialkognitive funktionsniveau, opmærksomhedsfunktion og eksekutive vanskeligheder kan sammen med anamnesen være vigtige arbejdsredskaber i denne afdækning. Endelig vil psykologvurderingen også kunne bidrage med særlig indsigt i, hvordan de sproglige vanskeligheder påvirker barnet i dagligdagen, herunder barnets faglige udvikling og trivsel.

5 WPPSI-IV står for 'Wechsler Preschool and Primary Scale of Intelligence – Fourth Edition' (90).

6 WISC-V står for 'Wechsler Intelligence Scale for Children – Fifth Edition' (91).

Den mere specialiserede del af en DLD-udredning bør ske på baggrund af logopædens ekspertise. Også her samler interessen sig dog i første omgang omkring både den sproglige udvikling, men selvfølgelig også om, hvordan barnets sproglige niveau er her og nu. Det er for logopæden vigtigt at komme omkring de forskellige sproglige områder, herunder grammatik, ordforråd, sprogforståelse, lydskelneevne og kvalitativ sproganalyse. Disse vil blive uddybet nedenfor. Samtidig skal der være opmærksomhed på, hvordan udfordringerne påvirker barnets udvikling og trivsel, evt. mistrivsel, og belastning af barnet i hverdagen, og at barnet bruger mere energi på at være i skole end andre jævnaldrende.

Sproglig vurdering af barnet

Den sproglige vurdering af barnet indeholder alt fra observation af barnets generelle evne til at kommunikere og anvende sproget i sociale og faglige kontekster til konkret testning.

En sprogtest kan ikke stå alene, men kan være en måde at pejle sig ind på, hvilke sproglige vanskeligheder og styrker barnet har. Valget af, hvilke test der bør foretages, vil altid afhænge af, hvilke vanskeligheder og alder barnet har. Test kan bruges til at finde ud af, hvordan barnet udvikler sig, og om der sker udvikling af de sproglige færdigheder og med hvilken hastighed. Både Sansavini et al. (35) og Kuiack & Archibald (14) fremhæver, at test er nødvendige og skal bruges som redskaber til at diagnosticere DLD, men at test ikke kan stå alene. Test bør udføres i et samspil med interview, historik og observation, og flere test kan benyttes kvalitativt for at give en bredere forståelse end et tal og en percentil. Nogle børn klarer sig gennem sproglige test uden at vise vanskeligheder (36), og det er i den logopædiske udredning derfor vigtigt at kigge på følgende elementer (der nævnes ingen konkrete test, da disse kan skifte, og der kan komme nye til).

Observation som udgangspunkt for den sproglige vurdering

Oftest vil det give bedst mening at indlede den sproglige vurdering med en observation af barnet for at se, hvordan sproget bruges i forskellige kontekster. Både i observation og i en testsituation med barnet skal der tages udgangspunkt i, hvordan barnet håndterer sine sproglige vanskeligheder, og på hvilken måde barnet indlærer nye strategier til at håndtere dem. Dette er for at sikre, at barnets res-

sourcer bruges bedst muligt, og for at give et billede af, hvordan barnet udvikler sig, når den kendte viden bliver brugt.

Nedenfor er oplistet opmærksomhedspunkter i den sproglige vurdering:

- Fokuseret observation, fx ud fra disse hovedpunkter:
 - » Pragmatisk sprogbrug i hverdagen
 - » Observation i daglige omgivelser og situationer, evt. videoklip fra forældre, lærere m.fl., hvis det ikke er muligt selv at opleve det (35)
 - » Sprogforståelsen
 - » Sprogproduktionen
 - » Læse-/skrivevanskeligheder
 - » Forståelsen af kollektive beskeder, at kunne gå i gang af sig selv efter instruktion
 - » Socialt liv og samspil i gruppen/klassen
 - » Eksekutive funktioner.
- Vær opmærksom på barnets udviklingspotentiale og strategier
 - » Det er centralt at være opmærksom på barnets udviklingspotentiale, og hvilke strategier barnet allerede benytter, som der kan bygges videre på. En kvalitativ vurdering kan supplere standardiserede test ved at give et mere nuanceret billede af barnets kommunikative færdigheder og strategier i forskellige sammenhænge, og om barnets færdigheder fremstår alderssvarende (35).

Vurdering af sproglige vanskeligheder

I det følgende er fokus på, hvordan ekspressive, receptive og kognitive vanskeligheder kan vurderes og afdækkes, så udredningen giver et nuanceret grundlag for forståelsen af barnets/den unges samlede sproglige færdigheder.

Ekspressive vanskeligheder

- Grammatisk forståelse og grammatisk brug
 - » Hvordan er forståelsen af sætninger og deres grammatiske struktur (avancerede sætninger)?
 - » Hvordan bliver sætningerne opbygget – bliver der brugt en skabelon, så alle sætninger er ens opbygget, og når der afviges fra dette, er opbygningen så korrekt?

- » Kan den røde tråd holdes i fortællinger?
- Ordforråd og ordmobilisering
 - » Hvordan er ordforrådet, hvordan finder barnet frem til ordene?
 - » Er der bestemte ordklasser, barnet ikke kender?
 - » Hvordan kan man hjælpe barnet med at finde et bestemt ord, på hvilken måde skal det promptes for at finde ord?
- Verbal produktion
 - » Logopædisk vurdering af artikulation, udtale og fonologi
 - › Artikuleres der korrekt (laves talelydene rigtigt – vurdering af den motoriske bevægelse)?
 - › Er udtalen præcis og distinkt (er selve udtalen tydelig – vurdering af selve lyden)?
 - » Er fonologien rigtig (produceres fonemerne korrekt – vurdering af, om reglerne for lyd-systemet overholdes)? Vurdering af taleflow/rytme og sproglig præcision
 - › Er der et flow i talen, opstår der umotiverede pauser, lyder noget som stammen eller løbsk tale dog uden at være det?
 - › Hvordan er intonationen, stød og trykfordeling i talen?

Receptive vanskeligheder

- Forståelse af det verbale sprog
 - » Forstås korte beskeder, fortællinger og historier af varierende sværhedsgrad (med/uden visuel støtte)?
 - » Forstås kollektive beskeder?
 - » Hvilket behov er der for struktur?
 - » Kan der dannes overblik over forløb i historien?
 - » Hvordan er det receptive ordforråd?
 - » Kan den røde tråd holdes i fortællinger?
 - » Forstås grammatiske nuancer i sproget (passiv/aktiv, nutid/datid)?
 - » Mobiliseres ord/sætninger hurtigt og præcist?
 - » Sætningsgentagelser (hukommelsesspændvidde).

- Forståelse af skriftsprog
 - » Læseforståelse
 - » Forståelse af piktogrammer, billeder mv.

Kognitive vanskeligheder

- Forarbejdningshastighed
 - » Opfanges og bearbejdes informationer let og i et hurtigt tempo?
- Arbejdshukommelse
 - » Kan barnet se sammenhænge mellem tingene?
 - » Kan informationer huskes og gengives i nye sammenhænge?
- Fleksibel tankegang
 - » Er tankegange fleksible?
 - » Kan barnet komme fra opgave til udformning?
 - » Er barnet i stand til selv at skabe struktur i opgaver og holde den?

Inddragelse af barnet/den unge i udredningen

Barnets og den unges perspektiv er vigtigt i udredningen og de efterfølgende indsatser i forhold til barnets inddragelse i egen situation og udvikling jf. Barnets lov (37). Barnets og den unges perspektiv skal altid være centralt. Det kan være en udfordring for barnet at udtrykke sig om egne oplevelser, ønsker og behov. Derfor er det vigtigt at anvende en kommunikationsform (fx visuelle redskaber), der understøtter barnets mulighed for at kommunikere, se også afsnit 3.4.

Ved at lytte til barnets/den unges perspektiv og turde stille sårbare spørgsmål afstemt efter barnets/den unges situation og indsigt kan deres perspektiver sammen med den øvrige udredning være med til at nuancere vores viden og forståelse af DLD hos det enkelte barn/den unge. Børn og unge med DLD kan på trods af deres sproglige vanskeligheder ofte fint og indsigtfuldt beskrive, hvordan de oplever deres sprogforstyrrelse i hverdagen, og hvordan det påvirker dem socialt og emotionelt (fx at de kan være nervøse for at skulle sige noget foran klassekammeraterne) (38).

Sådan kan udredningen gribes an

Man kan opstille en udredning på mange forskellige måder, og der kan være bestemte skabeloner, der skal bruges fra sted til sted. En vigtig pointe er, at man opstiller udredningen sådan, at det er tydeligt, hvordan barnet/den unge er udfordret inden for de forskellige områder, og hvordan man som lærer og pårørende kan hjælpe og støtte barnet/den unge. Det vil afhænge af det konkrete barn, i hvilken grad der er brug for hhv. en logopædisk og psykologisk vurdering. I tilfælde, hvor der er usikkerhed omkring barnets/den unges kognitive niveau, vil det være nødvendigt med en psykologisk vurdering, eventuelt testning. Sommetider kan man alene klare sig med en logopædisk vurdering, hvis barnet fremstår alderssvarende begavet og har nået udviklingsmæssige milepæle til forventet tid. Det kan være en god idé at samle både det psykologiske og logopædiske input i samme dokument. Se gerne skema til sidst i kataloget for inspiration.

2.4 Opmærksomhed på kombination af flere problematikker

En stor andel af børn og unge med sprogvanskeligheder har også andre udviklingsmæssige og neuroudviklingsmæssige forstyrrelser som fx ADHD, autismespektrumforstyrrelse (ASF) eller dysleksi (9,21,39). Når DLD forekommer sammen med andre vanskeligheder, bliver billedet ofte komplekst. Sproglige vanskeligheder kan ligne andre former for problematikker – og omvendt. Det er derfor vigtigt at huske, at DLD kan komme til udtryk på mange forskellige måder, og at kombinationer med andre vanskeligheder kun øger variationen i, hvordan vanskelighederne viser sig.

Det er også vigtigt at være opmærksom på, at sproglige og kommunikative vanskeligheder kan føre til andre indlæringsproblematikker, fx læsevanskeligheder.

Selvom der er en vis sammenhæng mellem DLD og ADHD, er det to adskilte diagnoser, der kan kræve individuel vurdering og tilpassede indsatser. En holistisk tilgang, der tager højde for både sproglige og opmærksomhedsrelaterede vanskeligheder, er derfor nødvendig for at kunne støtte børn og unge med begge problematikker på en meningsfuld måde.

Det er vigtigt at huske, at adfærden hos børn og unge med DLD kan være et resultat af deres sproglige og kommunikative vanskeligheder. Med passende støtte, intervention og forståelse fra voksne kan eventuelle adfærdsmæssige vanskeligheder ofte håndteres og mindskes over tid.

Flersprogethed

Flersprogethed er ikke en risikofaktor for at have DLD, tværtimod vil flersprogede børn kunne have en kognitiv fordel (40), da deres sproglige og kommunikative viden og brug kan være mere sammensat.⁷ De flersprogede børn, som har DLD, kan være svære at opdage, da de sproglige vanskeligheder kan blive opfattet som en flersprogsproblematik.

I skolen vil nogle flersprogede børn kunne opleve ekstra pres, da undervisningen primært er på et andet sprog end deres modersmål, hvilket kan påvirke deres sprogudvikling. De vil få flere sprog, der hver repræsenterer forskellige dele af deres verden. Ord som fx gaffel og sengetøj vil være kendt på deres modersmål, mens faglige ord vil være kendt på dansk.

Flersprogede børn kan være underrepræsenterede i diagnosticeringen af DLD på grund af kompleksiteten i at vurdere deres sprogfærdigheder på tværs af flere sprog, og fordi deres sprogvanskeligheder i nogle tilfælde antages at skyldes deres flersprogethed (9,40,41).

I lyset af disse faktorer er det vigtigt at anerkende, at forekomsten af DLD blandt flersprogede børn kan variere betydeligt på tværs af forskellige befolkningsgrupper og miljøer. Det er et område, hvor yderligere forskning er nødvendig for at forstå de specifikke risikofaktorer og behov hos flersprogede børn med hensyn til sprogudviklingsforstyrrelser som DLD.

Skelnen mellem flersprogsproblematik og DLD

At skelne mellem flersprogsproblematik og DLD kan være komplekst og kræver en omfattende vurdering af barnets sprogfærdigheder og sprogmiljø. Nedenfor er oplistet en række overvejelser og forskelle, der kan hjælpe med at differentiere mellem de to:

- **Sprogudvikling på begge sprog:** Børn med flere sprog vil typisk demonstrere gode sprogfærdigheder på begge sprog, selvom der kan være variationer i sprogbeherskelse mellem det primære og sekundære sprog. I modsætning hertil vil børn med DLD ofte have mere udtalte vanskeligheder

med deres sprogudvikling på tværs af alle sprog, selvom vanskelighederne på de forskellige sprog kan variere.

- **Kommunikativ kompetence:** Børn med flere sprog kan være i stand til at kommunikere effektivt og deltage i samtaler på begge sprog, selvom de måske har mindre ordforråd eller grammatiske vanskeligheder på det sekundære sprog. Børn med DLD kan derimod have større vanskeligheder med at forstå og udtrykke sig på et hvilket som helst sprog, uanset sprogmiljøet.
- **Sprogudviklingen:** En grundig gennemgang af barnets sprogudvikling kan give indsigt i forskellen mellem det at tilegne sig flere sprog og DLD.
- **Forstyrrelser på tværs af forskellige sproglige domæner:** Børn med DLD vil ofte have sproglige vanskeligheder på tværs af de forskellige sproglige domæner, såsom morfologi, syntaks og pragmatik.

I arbejdet med at skelne, om det er en flersprogsproblematik eller DLD, er det også vigtigt at tage redskaber i brug, som måler barnets modersmål subjektivt og kvalitativt. Der findes flere redskaber, der er oversat og tilpasset danske forhold, fx MAIN og FFSU (33,42).

Børn og unge i udsatte positioner

Når man arbejder med børn og unge i udsatte positioner, herunder børn og unge, der modtager støttende indsatser fra børne- og ungeforvaltningen, er det vigtigt at være opmærksom på kombinationen af sproglige vanskeligheder og betydningen af udsathed for barnets udvikling og trivsel.

Det at have DLD kan gøre barnet/den unge mere udsat end andre børn og unge, idet flere børn og unge oplever vanskeligheder i det sociale samspil med andre og fx trækker sig og/eller udvikler skolevægring m.m. Når der arbejdes med et barn eller en ung i en udsat position, bør der etableres et netværk omkring barnet, bestående af fx børne- og ungerådgiver, familieafdeling og PPR. Her er det vigtigt, at logopæden går ind og understøtter den sproglige del af en fælles indsats, så barnet/den unge og familien hjælpes bedst muligt. Det kan desuden være nødvendigt, at logopæden informerer børne- og ungerådgivere om DLD, så de er bedre klædt på til at møde og støtte barnet/den unge og familien.

7 For flere nuancer, lyt evt. til podcasten fra the DLD Project om DLD & Multilingual Children: <https://thedldproject.com/dld-and-multilingual-children/> (92).

Sproglig udvikling sker i samspil med omgivelserne, og børn har forskellige forudsætninger for at tilegne sig sprog. Studier viser, at børn og unge fra forskellige opvækstvilkår kan have forskellig sproglig stimulering tidligt i livet. Det betyder også, at børn og unge i udsatte positioner hele tiden kan have dårligere vilkår for at lære og udvikle deres sprog, især hvis de i forvejen har sproglige vanskeligheder.

Der kan være en arvelig disposition for sproglige vanskeligheder som DLD. Nogle forældre kan selv

have haft sproglige vanskeligheder eller læsevan- skeligheder, hvilket kan påvirke deres mulighed for at støtte barnets sproglige udvikling (1).

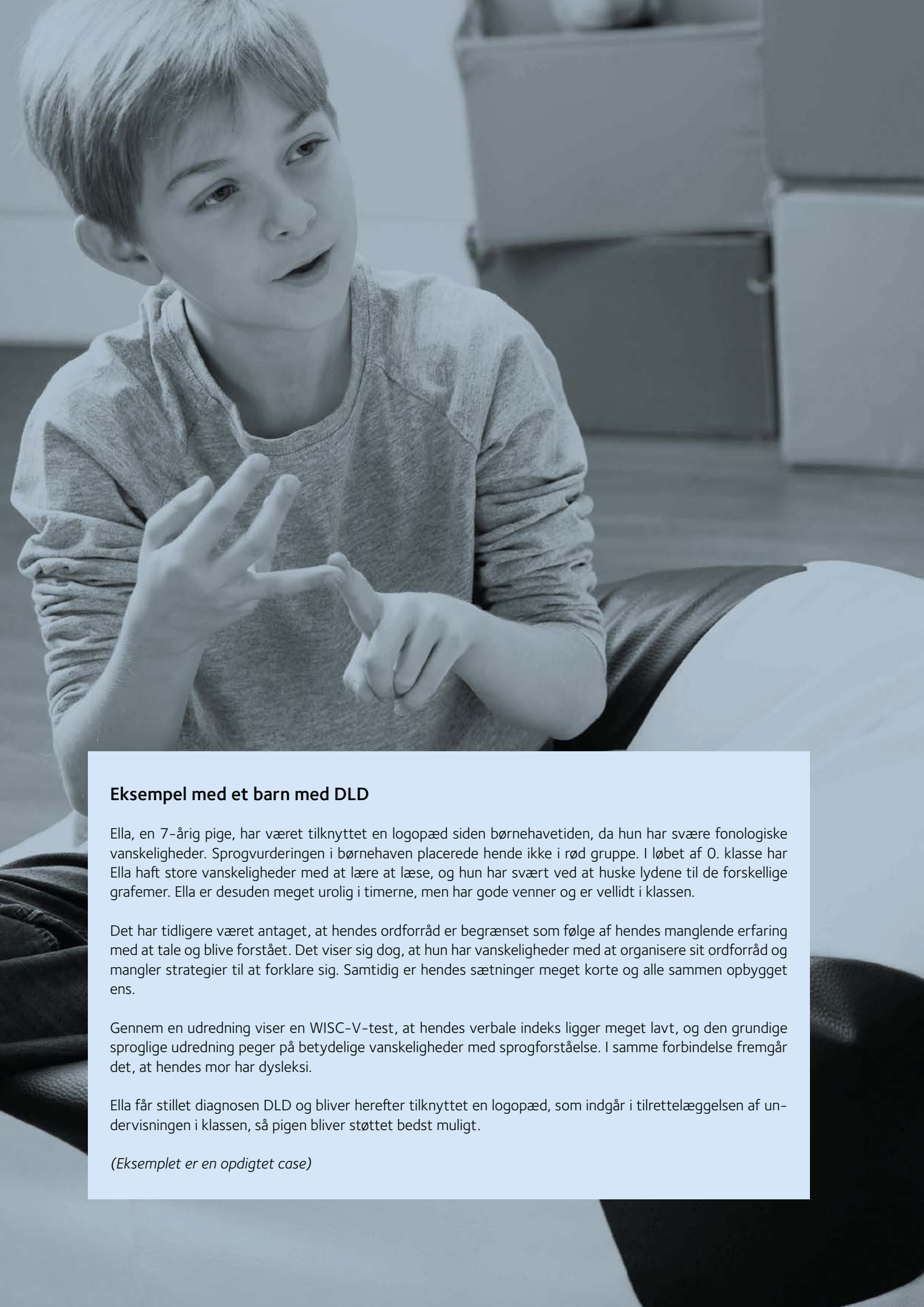
Det understreger vigtigheden af at se på barnets samlede livssituation i udredningen frem for udeluk- kende at fokusere på testresultater. Her kan obser- vation af barnets kommunikation i hverdagen give et mere nuanceret billede af behovene.

Boks 2.1 Den gode opsamling

Opsamlingen af udredningen bør være skriftlig og:

- indeholde perspektiver fra barnet/den unge
- indeholde perspektiver fra forældre eller andre omsorgspersoner
- indeholde beskrivelser fra alle de medvirkende faggrupper, så det tydeligt fremgår, at der er tale om en tværfaglig udredning
- nævne, hvis barnet har DLD, og beskrive vanskelighederne fra alle synspunkter, og hvordan de kom- mer til udtryk
- indeholde beskrivelser af, hvilke strategier barnet benytter samt hvordan og hvornår
- have opmærksomhed på samtidige diagnoser og/eller andre relevante problematikker som fx dysleksi, dyspraksi, ADHD, autisme, flersprogethed og mistrivsel.

De to fiktive cases på næste side illustrerer, hvordan DLD kan komme til udtryk i praksis – både i mere og mindre komplekse forløb. Derfor beskrives først en mindre kompleks case og derefter en kompleks case, hvor der er flere problematikker i spil. Formålet er at vise spændvidden i DLD-diagnosen og tydelig- gøre, hvordan sproglige vanskeligheder kan komme til udtryk på forskellige måder samt spille sammen med andre vanskeligheder, der ikke nødvendigvis er sproglige.

Eksempel med et barn med DLD

Ella, en 7-årig pige, har været tilknyttet en logopæd siden børnehavetiden, da hun har svære fonologiske vanskeligheder. Sprogvurderingen i børnehaven placerede hende ikke i rød gruppe. I løbet af 0. klasse har Ella haft store vanskeligheder med at lære at læse, og hun har svært ved at huske lydene til de forskellige grafemer. Ella er desuden meget urolig i timerne, men har gode venner og er vellidt i klassen.

Det har tidligere været antaget, at hendes ordforråd er begrænset som følge af hendes manglende erfaring med at tale og blive forstået. Det viser sig dog, at hun har vanskeligheder med at organisere sit ordforråd og mangler strategier til at forklare sig. Samtidig er hendes sætninger meget korte og alle sammen opbygget ens.

Gennem en udredning viser en WISC-V-test, at hendes verbale indeks ligger meget lavt, og den grundige sproglige udredning peger på betydelige vanskeligheder med sprogforståelse. I samme forbindelse fremgår det, at hendes mor har dysleksi.

Ella får stillet diagnosen DLD og bliver herefter tilknyttet en logopæd, som indgår i tilrettelæggelsen af undervisningen i klassen, så pigen bliver støttet bedst muligt.

(Eksemplet er en opdigtet case)

Eksempel på DLD, hvor man mistænkte autisme

Oliver er en knap 12-årig dreng, der det seneste år har haft tiltagende skolefravær, og de sidste 6 måneder er han slet ikke kommet i skole. Oliver er kendt med ADHD, blandet udviklingsforstyrrelse af specifikke færdigheder og et begavelsesniveau langt under gennemsnittet. Oliver er diagnosticeret med ADHD ved skolestart – men ikke medicineret, da han fik voldsomme bivirkninger af medicinen. Han har hele sin skolegang været tilknyttet en specialskole for børn med generelle indlæringsvanskeligheder. Der er nu mistanke om autisme, da Oliver trækker sig mere og mere fra sociale fællesskaber både i skole og hjemme. Oliver testes igen med WISC, og begavelsesniveauet er fortsat langt under gennemsnittet – men den kognitive profil er meget ujævn – særligt det verbale indeks og arbejds hukommelsen er udfordret.

Oliver udredes med ADOS (Autisme Diagnostic Observation Schedule), og her vurderes han med socialkognitive evner, der er upåfaldende i testsituationen – men det konstateres, at han er meget uformående i forhold til at udtrykke sig verbalt – særligt i forhold til ordmobilisering. Sideløbende laves en sproglig revurdering, som viser, at Oliver er meget udfordret på alle sproglige indekser. Der udarbejdes endvidere en sansemæssig profil, som viser, at Oliver hurtigt overstimuleres sansemæssigt i forhold til lyde, lugte og lys.

Det konkluderes, at Oliver gennem alle årene har været sprogligt udfordret, men har været i et miljø, som langt hen ad vejen har kompenseret ham hensigtsmæssigt for de sproglige vanskeligheder. I takt med at Oliver bliver ældre, og de ting, han skal kunne og forstå, bliver mere komplekse og abstrakte, bliver det tydeligt, at han har mere vedvarende sproglige vanskeligheder (DLD) – i kombination med andre neurokognitive vanskeligheder. Der søges nu at kompensere ham for de komplekse problemstillinger i videst muligt omfang (sproglig indsats, indstilling til revurdering i børnepsykiatrien i forhold til afprøvning af medicin for ADHD, sansemæssig stimulering samt en relationsopbyggende tilgang som brobygning til at genoptage skolegang).

(Eksemplet er en opdigtet case)

3. Indsatser til større børn og unge med DLD

Denne del af kataloget har til formål at give inspiration til indsatser for større børn og unge med DLD. Anbefalingerne indeholder inspiration til, hvordan man kan sikre den vedvarende indsats, da erfaring viser, at indsatser ofte ophører ved skift til mellemtrinnet, udskoling eller overgangen til ungdomsuddannelse.

Fra mellemtrinnet vil der ofte være en stigende kompleksitet i opgaver og sprog, hvor det faglige indhold flytter sig fra at være visuelt og i stedet bliver båret af læsning som primær læringskilde. I matematik handler det fx ikke længere om kun at lave regnestykker, men om at finde regnestykket i en tekst og først dernæst løse regnestykket. Når læringen i højere grad kræver selvstændig læsning uden løbende støtte til forståelse af begreber, kan flere opleve, at skolearbejde bliver sværere, og at de ikke forstår de mere abstrakte opgaver. Samtidig bliver sproget i højere grad det primære redskab i sociale relationer, og samspillet foregår ofte i en mere indirekte form, hvor humor, hurtigt repliskifte og sociale signaler spiller en stor rolle. Nogle børn og unge med DLD kan have brug for længere tid til at bearbejde sprogligt input og selv formulere et svar, hvilket kan betyde, at deres bidrag falder uden for konteksten, fordi tilmeningen er forpasset.

Derfor er fokus i denne del på de ældre skolebørn i alderen 10-19 år og på indsatser, der kan give dem den nødvendige støtte til at realisere deres potentiale og trives både i uddannelsesmæssige og sociale sammenhænge. Kapitlet omfatter:

- Indsatser i klassen
- Holdindsatser
- Individuelle indsatser
- Indsatser målrettet forældre
- Sådan understøttes den vedvarende indsats og overgange.

Fokus er primært på indsatser til den logopædiske praksis, men beskriver også, hvordan øvrige fag-

grupper og forældre og barnet/den unge selv kan inddrages.

Et tæt samarbejde mellem PPR, familierne og skolerne styrker indsatsen til børn og unge med DLD

Når et barn eller ungt menneske har fået diagnosen DLD, begynder den reelle indsats med at finde frem til, hvilken støtte der er behov for. Det vigtigste formål med indsatsen er at skabe et stillads, som barnet eller den unge kan læne sig op ad, når de sproglige vanskeligheder bliver for store.

Mange børn og unge med DLD oplever nederlag i skolen som følge af sproglige og kommunikative vanskeligheder. De forsøger ofte mere eller mindre bevidst at skjule vanskelighederne ved fx at undgå bestemte situationer, trække sig socialt eller kopiere andre, hvilket kan gøre det vanskeligt for fagpersoner at opdage behovet for støtte (16,43). Der er således behov for, at skolerne har kendskab til DLD, så de ved, hvad de skal være opmærksomme på og kan opdage børn og unge med DLD.

For at yde den bedste indsats til børn og unge med DLD er der behov for et tæt samarbejde mellem logopæder, psykologer, AKT-vejledere, læsevejledere, læsekonsulenter, lærere og pædagoger omkring, hvilke strategier der skal iværksættes. I dette samarbejde er det vigtigt at inddrage barnets eget perspektiv samt barnets forældre for at opnå bedst mulig effekt af indsatsen. Det er vigtigt, at lærere og vejledere kan søge sparring og rådgivning hos fagpersoner, der har specialiseret viden om børns sproglige og kommunikative udvikling, fx i forbindelse med, hvordan de kan tilrettelægge hensigtsmæssige undervisningsindsatser, hvordan hensigtsmæssige læringsmiljøer kan indrettes, og ikke mindst, hvordan forældre bedst kan inddrages (44,45).

Det kommunale system er dog sjældent struktureret på en måde, der giver en logopæd eller en psykolog mulighed for at være særlig aktiv i udskolingen, og vi

håber derfor, at afsnittene nedenfor kan være med til at give logopæder og psykologer i PPR inspiration til, hvordan de kan være med til at hjælpe de lidt større børn og unge med DLD (46). Flere af indsætserne vil også kunne bruges i indskolingen, hvor man typisk allerede arbejder mere visuelt end i de større klasser.

Forskellige vanskeligheder kræver forskellige indsætser

DLD kan vise sig på mange forskellige måder, hvilket gør, at der ikke findes én endegyldig løsning på, hvordan indsætser skal tilrettelægges (25,40,47). Det anbefales derfor, at man altid foretager en individuel vurdering af, hvilken indsats der er behov for, med udgangspunkt i barnet/den unges ressourcer og begrænsninger (25). Indsætser til børn og unge med DLD kan inddeles i forskellige niveauer. De 3 indsatsniveauer, som Ebbels et al. (48) anbefaler, er:

- Indsætser i hele klassen
- Holdindsætser
- Individuelle indsætser.

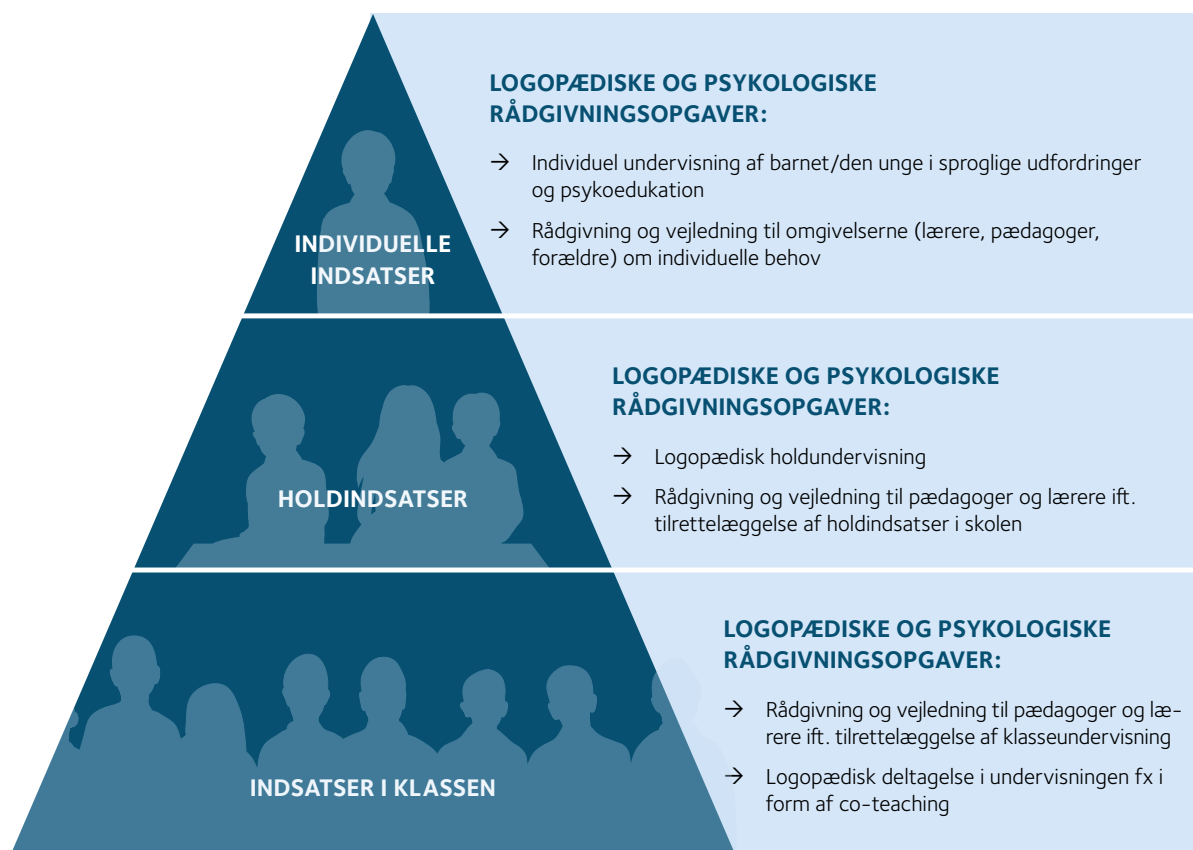
Figur 3.1 illustrerer de tre indsatsniveauer, børn og unge med DLD kan have gavn af, når de skal sikres den rette hjælp og støtte. Nederst i trekanten er klasseindsætser, som dækker over tiltag i almenundervisningen, som alle elever i klassen kan have gavn af, og som også kan tage hensyn til individuelle behov. Klasseindsætser kan forebygge og reducere behovet for individuel støtte og samtidig inkludere barnet/den unge mest muligt i klassen. I midten ses holdindsætser, som er indsætser målrettet mindre grupper af elever, og øverst individuelle indsætser, som er indsætser, der kun er målrettet de enkelte børn/unge.

Langs siden af trekanten fremgår de logopædiske og psykologiske rådgivningsopgaver, der typisk er knyttet til hvert niveau. Figuren illustrerer ligeledes, at de logopædiske og psykologiske rådgivningsopgaver også kan målrettes lærere og pædagoger og ikke udelukkende børnene/de unge.

I det følgende beskrives forskellige indsætser, hvor logopæden enten er den, der vejleder og rådgiver omgivelserne i, hvordan de støtter børn og unge med DLD (indsætser i klassen og holdindsætser i skolen), eller er den primært ansvarlige for indsatsen (individuelle indsætser og evt. holdindsætser).

Figur 3.1 Tre indsatsniveauer

Figuren viser en trekant med tre indsatsniveauer: nederst klasseindsatser, i midten holdindsatser og øverst individuelle indsatser. Til højre angives de logopædiske og psykologiske rådgivningsopgaver, der knytter sig til hvert indsatsniveau.

Kilde: VISO og VIVE.

3.2 Indsatser i klassen

Da det, som nævnt, estimeres, at ca. 8 % af alle børn har DLD (1,2), kan det gøre det udfordrende at tilrettelægge individuelle indsatser for alle med DLD. Vi kan ikke fjerne de sproglige vanskeligheder, som børn og unge med DLD oplever, og de har derfor behov for at lære strategier, som kan kompensere, når de støder på ord eller informationer, som de ikke forstår eller ikke selv kan udtrykke. Til gengæld er det muligt at iværksætte indsatser, som alle børn og unge har glæde af.

Alle børn og unge har glæde af en undervisning med særligt fokus på struktur, stabilitet, ro og fagligt og

socialt fordybende fællesskaber, hvor de føler, at de hører til. Det er ikke et krav at anvende én bestemt metode, det væsentligste er en struktureret didaktik og pædagogik med visualiseret dagstruktur, som gør, at eleverne selv kan orientere sig i, hvad der skal ske, hvor langt de er nået i timen samt muligheden for at give deres ønsker og spørgsmål til kende undervejs i timen.

Indsatser for en hel klasse, der tilgodeser børn og unge med DLD, handler derfor ikke om, at lærerne skal ændre det faglige indhold, men om, at logopæder skal rådgive og vejlede lærerne i, hvordan undervisningen bygges op, så den organiseres på en måde, hvor der er mulighed for differentiering i forhold til

børn og unge med DLD (49). Det centrale er således at skabe et støttende og inkluderende sprogindlæringsmiljø (40,50), hvilket bl.a. kan ske ved en reduktion af baggrundsstøj, overvejelse over siddearrangementer (børn med DLD har lettere ved at lytte og koncentrere sig, hvis de vender mod den person, der taler), samt via brugen af visuelle værktøjer, som fx billeder, symboler, diagrammer, tankekort, visuelle tidsplaner mv. (40,50-52).

Små justeringer i undervisningen og hverdagen kan styrke deltagelsen for børn og unge med DLD

DLD påvirker ikke kun barnets/den unges faglige niveau, men hele funktionsniveauet i hverdagen, hvorfor det også er vigtigt at have fokus på det pædagogiske miljø for at understøtte barnets/den unges deltagelsesmuligheder. Dette kan eksempelvis gøres ved at inddrage barnet/den unge med DLD og afdekke, hvilke vanskeligheder de oplever (38), samt hvilken støtte de ønsker (25), se også afsnit 3.4.

Som barn og ung med DLD er man afhængig af, at omgivelserne kender til ens vanskeligheder for at få den bedst mulige hjælp. Mange børn og unge synes, det kan være meget sårbart at fortælle klassekammeraterne om deres udfordringer. De har derfor et behov for at blive støttet i at få fortalt om deres udfordringer på en måde, hvor de ikke bliver udstillet, men hvor det samtidig bliver tydeligt for de andre elever i klassen, hvordan de kan hjælpe dem i sociale og faglige situationer. Ikke alle børn og unge med DLD er klar over, når de laver sproglige fejl eller misforstår information og derfor kommer med et forkert svar. Her kan jævnaldrende være en stor hjælp, hvis de på en venlig måde støtter med en ekstra forklaring, påmindelse eller illustrationer.

Der er mange strategier, som logopæder kan guide lærerne/pædagogerne i at iværksætte i en klasseundervisning. Disse strategier hjælper ikke kun børn og unge med DLD, men også andre elever vil have glæde af dem (25). Indsatser i en klasse behøver derfor ikke at være mere komplekse, end at man tænker over, hvordan man selv agerer, at der er en rød tråd i undervisningen, og at alt det, man siger, kan illustreres visuelt og støttes med kropssprog og mimik. Ofte vil der også være vanskeligheder med de eksekutive funktioner, og her er samarbejdet med psykologerne vigtigt (53). Sidst, men ikke mindst, er det vigtigt, at logopæden altid får rådgivet lærerne og pædagogerne i det enkelte barns udfordringer og

gjort dem opmærksomme på, at disse kan forandre sig over tid.

Tydelighed og struktur i undervisningen fremmer forståelse og deltagelse

En time bør altid indledes med, at eleverne får en fælles forståelse af, hvad de skal arbejde med, hvad der forventes af dem og hvorfor.

Alle elever har glæde af en klar struktur i timerne, så de ved, hvad de skal og hvorfor, men elever med DLD har oftest også behov for, at den verbale instruktion støttes med noget visuelt og gerne på forskellige måder (50, og se også Figur 3.2 med HV-spørgsmål):

- Det kan være en kort video, der introducerer til dagens læringsindhold/emne
- At der bliver skrevet et dagsprogram på tavlen over de ting, der skal arbejdes med
- At dagsprogrammet er støttet af billeder, der illustrerer dagens opgaver
- At der bliver talt om de begreber, det forventes, at eleverne får tilegnet sig i løbet af lektionen
- At timerne afsluttes med en opsamling i plenum, så alle er klar over, dels at timen er slut, og hvad der skal ske derefter (frikvarter, frokost, SFO, gå hjem), men dels også som en opsamling på dagens læringsmål – fik vi lært det, vi skulle i dag (nåede vi de ting, vi havde sat os for, er der noget, der skal samles op på/arbejdes videre med i morgen, er der noget, som skal laves hjemme og i så fald til hvornår). Alt sammen gerne støttet så visuelt som muligt.

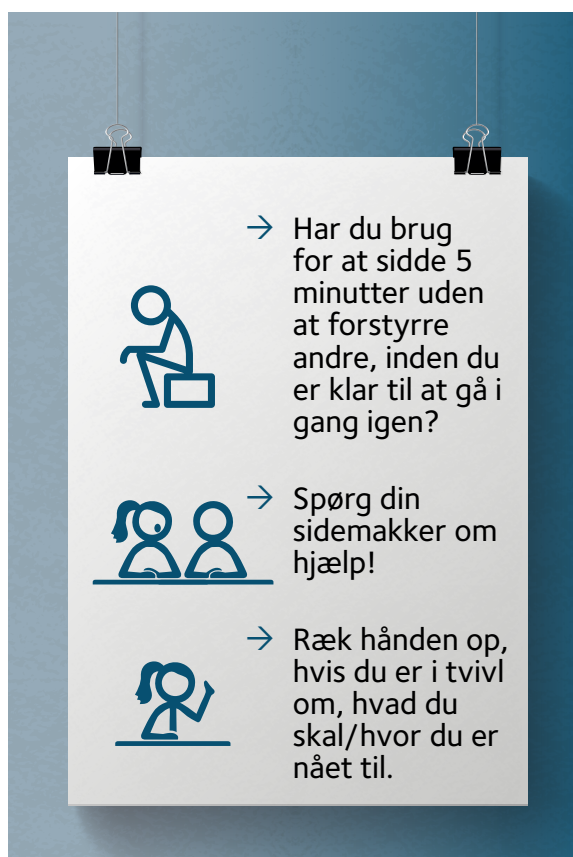
Jo flere måder, man kan introducere eleverne til, hvad de skal arbejde med og hvorfor, jo større sandsynlighed er der for, at man får alle med, også de børn og unge, som har DLD.

Pædagogiske tilgange, der gør det lettere for børn og unge med DLD at følge med i undervisningen

Rigtig mange børn og unge med DLD har vanskeligheder med de eksekutive funktioner, som regulering og koordinering af eksempelvis opmærksomhed, arbejdshukommelse, sprog og impulser, hvilket er nødvendigt for at kunne opnå en mere kompleks tankegang (34,54). Samarbejdet med psykologer er essentielt for at finde ud af, hvad der er på spil, og hvordan disse børn og unge kan støttes (53). De

kan have svært ved at holde opmærksomheden og koncentrationen i timerne (55), og for nogle betyder det, at de "stempler mentalt ud" fra undervisningen og måske begynder at larme, spise, gå på toilettet eller andre former for kamuflering af, at nu er de sprogligt på overarbejde.

En tydelig visuel illustration i klassen, som alle kan læne sig op ad, når de af forskellige årsager går i stå, kan være med til at støtte dem i selvstændigt at komme tilbage til arbejdet. Det kan fx være:

Som lærer, pædagog eller logopæd, der er sammen med et barn/ungt menneske med DLD, er det vigtigt, at man selv er opmærksom på sin egen fremtræden i undervisningen og interaktionen. Er man en person, som er levende og inspirerende, kan det vække nysgerrigheden og gøre det faglige indhold interessant, også for de elever, som synes, at det er svært at følge med rent fagligt. Et for hurtigt tale-tempo eller for mange og hurtige skift i undervisningen kan dog gøre det endnu sværere at forstå det faglige indhold.

Når andre skal forstå et budskab, så er det ikke kun nødvendigt, at der tales tydeligt og forståeligt, men også, at det, der siges, understøttes med relevant gestik og mimik. Logopæder kan derfor rådgive og vejlede om, at man skal være opmærksom på:

- at give tydelige og eksplicitte beskeder, som støttes med kropssprog, gestik og mimik
- at gentage beskeder, så de er sagt flere gange og gerne på forskellige måder (eksempelvis: Nu skal vi spise/nu skal I finde jeres madpakker frem/vi skal spise vores madpakker)
- at holde budskabet kort og præcist i et simpelt sprog
- at være visuel og understøtte det, der siges, med tegninger, simple stikord og korte sætninger, imens der tales
- at give mulighed for, at eleven kan få lov at udtrykke sig på anden måde end via det talte sprog, fx via tegninger og stikord
- at give tid til pauser: Husk, at børn kun kan koncentrere sig i kort tid ad gangen, så indlæg små pauser, skift i opgaverne eller mulighed for, at de mentalt kan trække stikket nogle minutter.

Sådan kan undervisningen tilpasses, så børn og unge med DLD kan være med

Nogle børn og unge med DLD har så store vanskeligheder, at de vil have behov for en mere differentieret undervisning i klasserummet. Det kan eksempelvis være børn og unge, som kun forstår og/eller anvender korte, simple sætninger, og som ikke er i stand til at læse længere sætninger eller svare på komplekse spørgsmål (se fx 40).

Som logopæd kan man derfor rådgive og vejlede lærerne til at gentænke de sproglige opgaver, som stilles på følgende måde:

- Giv børnene/de unge en kortere passage at skulle læse end den, de øvrige elever får, med simple HV-spørgsmål, som skal besvares
- Vær opmærksom på kompleksiteten i de spørgsmål, der stilles – er de svære at forstå? Kan de stilles mere simpelt?
- Giv børnene/de unge 2-3 svarmuligheder, i stedet for at de selv skal nå frem til det eksakte svar
- Vær sikker på, at børnene/de unge med DLD er inkluderet i klasseundervisningen og hele tiden ved, hvad der tales om og hvorfor, ved jævnligt at tjekke op på, om de forstår og er med

- Støt venskaber og social interaktion, da social trivsel har stor betydning for faglig læring
- Undervis i eksplicitte strategier, der kan anvendes i alle fag, som eksempelvis at tage noter og skrive stikord ned i timerne
- Introducer børn og unge med DLD til forskellige hjælpeprogrammer, som kan hjælpe med eksempelvis at stave, læse højt, diktere, komme med ordforslag mv. – også selvom personen ikke er ordblind, kan det være en stor hjælp med forskellige programmer, der kan støtte sproget.

Gruppearbejde skaber trygge rammer for børn og unge med DLD, men kræver struktur og tydelighed

Ud over de mere formelle holdbaserede indsatser (se afsnit 3.3) er der mange børn med DLD, som trives godt med gruppearbejde som en del af den almene undervisning. For mange børn og unge kan det virke mere trygt at spørge om hjælp hos jævnaldrende, end at række hånden op i klassen gentagne gange, når der fortsat er noget, man har svært ved.

Den mere løse arbejdsform, som gruppearbejde ofte er, tiltaler mange og giver mulighed for, at netop alles ressourcer kan komme i spil. Eksempelvis er der børn og unge med DLD, som har svært ved at løse meget specifikke opgaver, som kun indeholder én korrekt svarmulighed. Sætter man dem derimod til gruppearbejde og beder dem om at brainstorme over et bestemt emne eller komme med idéer til, hvordan man kan løse en opgave (med flere svarmuligheder), så vil mange af dem ofte have langt nemmere ved at bidrage til undervisningen succesfuldt. I sådanne situationer betyder det ikke så meget, hvis man ikke kan huske et bestemt navn eller har ordmobiliseringsvanskeligheder, for da er det mere legalt at omskrive og formulere sig upræcist, så længe man får produceret en masse forslag.

Gruppearbejde i skolen kan derfor for nogle børn og unge med DLD være nemmere at opnå succes med, fordi alle i en gruppe bidrager med forskellige kompetencer for at opnå et samlet resultat.

Et vigtigt opmærksomhedspunkt er dog, at gruppearbejde for nogle børn og unge med DLD kan virke udfordrende, da den tydelige ramme og struktur for undervisningen ofte forsvinder og dermed koncentrationen. Dette kan betyde, at gruppearbejdet føles utrygt, og nogle børn og unge med DLD vil have tendens til at sidde og putte sig uden at byde ind, fordi de ikke forstår opgavens omfang, eller direkte være forstyrrende for de øvrige børn. Det betyder, at det er vigtigt at sætte tydelige rammer og mål

for gruppearbejdet, så opgaven er tydelig og veldefineret.

I de situationer, hvor gruppearbejde opleves svært eller uoverskueligt, kan læreren med fordel hjælpe ved at give børn og unge med sproglige vanskeligheder en konkret opgave i gruppearbejdet, eksempelvis, hvis opgaven er lande i Europa, så kan den udpegede opgave være specifikt at undersøge Spaniens befolkningstal, klima og areal.

3.3 Holdindsatser

For børn og unge med DLD, som ikke nødvendigvis har behov for en 1:1 logopædisk indsats, kan en holdindsats være en mulighed (56–58).

Holdindsatser kan både være et holdtilbud i logopædisk regi for flere børn og unge med DLD eller et holdtilbud i skoleregi, hvor logopæder klæder fagpersoner omkring barnet på til at varetage en holdindsats. Væsentligt for holdindsatser er, at de altid er målrettet og inkluderer en gruppe af børn og unge, hvis behov matcher indsatsens formål (25). Formål og indhold kan være mangeartede og rumme alt fra at opnå indsigt i egne udfordringer til træning af kompenserende strategier. Børn og unge kan have stor gavn af mulighederne for at interagere og lære af hinanden via holdindsatser (59).

Holdindsats i logopædisk regi

Holdindsatsen i logopædisk regi kan fx være, at logopæden støtter børnene i:

- at arbejde med indsigt i egne udfordringer – hvorfor er det svært for mig?
- at arbejde med koncentration og læsning
- at arbejde med specifikke sprog- og talevanskeligheder, som eksempelvis sætningskonstruktion (grammatik) og/eller brugen af sproget (pragmatik)
- at arbejde med kompenserende kommunikationsstrategier, som kan afprøves og trænes sammen med jævnaldrende, fx træning i at holde den røde tråd i en samtale
- at arbejde med narrativer – evt. i en fortælleklub, hvor man i fællesskab med jævnaldrende lærer at opbygge og strukturere fortællinger og samtaler (60,61).

- at arbejde med at overføre og integrere det, der læres og øves i holdindsatsen til det ”store” fællesskab i fx klassen og den sociale omgangskreds.

Holdindsatser i skoleregi

Som logopæd er det ligeledes muligt at bidrage til en holdindsats for børn og unge med DLD, som varetages i skoleregi. Logopæden kan tilbyde rådgivning og vejledning til lærere og pædagoger om, hvilke individuelle behov børn og unge med DLD har, og hvordan de kan skabe læringsmiljøer, der tager hensyn til elevernes sproglige vanskeligheder (46).

Logopæden kan også indgå i holdindsatsen og arbejde tæt sammen med lærerne i form af co-teaching. Her kan logopæden hjælpe lærerne med at omsætte viden om DLD til praksis ved at kombinere lærernes viden om undervisningsdifferentiering og faglige kompetencer hos eleven med logopædens viden om elevens sproglige vanskeligheder (62,63).

CO-TEACHING MED EN LOGOPÆD I KLASSENUMMET

Denne boks giver inspiration til, hvordan logopæden kan understøtte lærerens arbejde med børn og unge med DLD i form af co-teaching.

I mange tilfælde har lærere stået med en særlig problematik i længere tid og har udviklet og implementeret forskellige strategier og tiltag i deres undervisning. Baseret på observationerne af undervisningen kan logopæden fremhæve og anerkende det, der fungerer godt, og forklare, hvorfor det virker. Denne tilgang giver ofte læreren anledning til selv at reflektere videre og åbne op for en dialog, hvor lærerne selv deler det, de kan opleve som udfordrende, hvilket skaber et godt grundlag for det videre samarbejde, evt. i form af co-teaching.

Logopæder kan arbejde med co-teaching på forskellige måder, og det giver ofte mening at benytte en kombination af forskellige modeller. Når formålet er, at der skal ske en kompetenceudveksling med lærerne, er der især gode erfaringer med følgende tre modeller:

En underviser, en observerer

- Denne model bruges ofte i forbindelse med kompetenceudvikling af lærere. Her fungerer logopæden som observatør for at vurdere, hvilke strategier der kan implementeres i undervisningen.
- Forløbet indledes typisk med et møde, hvor logopæden introducerer relevante strategier, mens læreren deler sine planer for undervisningen. Herefter observerer logopæden lærerens undervisning med fokus på, hvordan strategierne anvendes i praksis.
- I denne model er der bl.a. fokus på, hvordan læreren kan modificere sprogbruget og bruge støttende visuelle elementer.

En underviser, en assisterer

- I denne model underviser læreren typisk, mens logopæden assisterer i klassen. For at undgå, at enkelte børn/unge føler sig udstillet, kan en mulighed dog være, at man starter undervisningen fælles, hvorefter både lærer og logopæd bevæger sig rundt og assisterer børnene/de unge. Logopæden har dog fokus på de børn/unge, der har særligt brug for støtte.

Teamundervisning

- Det er centralt, at logopæden introducerer visualiseringsværktøjer, der understøtter børnene/de unges læring og opmærksomhed. Dette kan fx ske i situationer, hvor både lærer og logopæd underviser samtidigt, hvor læreren fortæller, og logopæden underbygger det fortalte ved at tegne og gentage det, der er sagt, med andre ord og brug af ikoner.
- Konkret kan grafisk facilitering være gavnligt. Her anvendes visuelle hjælpemidler, såsom pile og illustrationer til at tydeliggøre grammatiske strukturer, eksempelvis forskellen på nutid og datid eller pronomiernes anvendelse, og fx hvem der gør hvad (hun og hende).

For illustration af de tre modeller, se emu.dk (64).

Idet logopædens tid i klassen er begrænset, er det afgørende for at sikre en mere langsigtet effekt, at lærerne klædes på til selv at implementere og arbejde med udvalgte strategier, og at de arbejder kontinuerligt med dem, så de bliver en integreret del af undervisningen. Det er desuden vigtigt, at der er ledelsesmæssig opbakning til dette arbejde.

3.4 Individuelle indsatser

Langt de fleste børn og unge med DLD har behov for en individuel og specialiseret logopædisk indsats, som er målrettet de vanskeligheder, den enkelte har. Derfor kan de forskellige indsatser på forskellige tidspunkter se meget forskellige ud alt efter barnets eller den unges vanskeligheder. Nogle indsatser vil have fokus på ordforråd, mens andre har fokus på fx sætningsstruktur og grammatik (syntaks og morfologi), fortællinger (narrativer) og/eller psykoedukation og indsigt i egne udfordringer. Flere studier peger på, at sådanne indsatser kan have positiv effekt (25,65-68). I relation til flersprogede børn med DLD viser en systematisk litteraturgennemgang, at der er lovende resultater af indsatser med fokus på ordforråd (69).

Samtale med børn og unge med DLD – sådan får du indsigt i deres oplevelser og tilpasser indsatsen

Nogle børn og unge med DLD oplever måske ikke selv, at de har sproglige vanskeligheder og reagerer fx med: "Hvem siger, jeg har DLD?" I sådanne tilfælde er det vigtigt at arbejde med indsigt og erkendelse, da det ellers kan være vanskeligt at få dem til at reflektere over fx ord, de ikke kender. Særligt for ældre børn er det centralt at styrke deres evne til at forstå sig selv, kende egne behov, finde strategier og kommunikere dem til andre (17,40). Andre børn og unge med DLD har allerede indsigt i deres sproglige og kommunikative vanskeligheder og kan tydeligt beskrive, hvordan det påvirker dem i hverdagen.

For at opnå indsigt i, hvordan børn og unge med DLD oplever deres sprogforstyrrelse i forskellige situationer, er det vigtigt at tage sig tid til at lytte til deres perspektiver og at turde stille sårbare spørgsmål. Visuelle materialer med konkrete symboler og billeder, som fx værktøjet Talking Mats®, kan være en hjælp til at strukturere samtalen. Det handler om at finde frem til, hvordan barnet/den unge bedst kan udtrykke sig. I den forbindelse er det vigtigt at være opmærksom på barnets/ den unges grænser og sikre, at samtalen er afstemt derefter. Erfaringer fra national forskning viser, at børn med DLD helt ned til 6-8-årsalderen selv kan fortælle, hvordan de oplever deres udfordringer, så længe samtalen tager udgangspunkt i det enkelte barns måde at udtrykke sig på (38,70). Spørgsmålene i en samtale med barnet/den unge med DLD kan på en naturlig, nænsom og

undersøgende måde være mere eller mindre direkte som fx:

- Hvad synes du, at du er god til, og hvad kan du godt lide at lave?
- Hvad synes du om at gå i skole? (hvornår er det sjovt, svært?)
- Hvordan har du det med at sige noget foran de andre i klassen?
- Hvis nu der er en opgave, som du skal løse henne i skolen (fx i matematikbogen), og du synes, den er svær – hvad gør du så?
- Hvordan har du det med at læse?
- Når du tænker på den måde, du taler på, synes du så, at du taler som andre børn, du kender?
- Har du nogle gange svært ved at forstå beske-

Af og til kan der være behov for, at barnet/den unge, parallelt med de sproglige og kommunikative indsatser, får mulighed for at tale med en psykolog om, hvordan de sproglige og kommunikative vanskeligheder påvirker deres hverdag og trivsel. I praksis er det ikke alle PPR-psykologer, der har en behandlende eller terapeutisk rolle, og derfor kan det være relevant at guide barnet/den unge til det lettilgængelige behandlingstilbud til børn og unge i psykisk mistrivsel i kommunen.

Styrkelse af barnets/den unges sproglige kompetencer gennem individuelle indsatser

Almindeligvis tilegnes sprog implicit, altså gennem samspil med omverdenen. Børn med DLD tilegner sig dog ikke altid sproget implicit og har derfor brug for at lære det eksplicit via konkret individuel undervisning, som viser og forklarer dem, hvad de skal, hvordan og hvorfor de skal bruge sproget, som de skal.

Børn og unge med DLD vil som andre børn og unge udvikle deres sproglige og kommunikative færdigheder, så de sproglige symptomer forandrer sig over tid. Det betyder dog ikke, at de sproglige og kommunikative vanskeligheder kan trænes helt væk. Man skal derfor kontinuerligt tage udgangspunkt i barnet/den unges ressourcer og begrænsninger og støtte dem der, hvor de er, ved at iværksætte individuelle indsatser med konkrete, målbare og tidsbundne mål (25).

Den individuelle indsats kan både bestå af eksplicit sproglig undervisning og/eller af undervisning i

kompenenserende strategier og psykoedukation, som er målrettet barnet/den unge og hans/hendes omgivelser. Barnets eller den unges perspektiv bør inddrages som en naturlig del af den løbende evaluering af fx undervisningen. Det kan ske ved at spørge, om de oplever, at de er blevet bedre til det konkrete, der arbejdes med (fx ordbøjning), og om der er andre sproglige eller kommunikative områder, de gerne vil arbejde med.

I det følgende gives eksempler på indhold i den individuelle indsats, som logopæden kan være med til at understøtte opdelt i hhv.:

1. Strategier med fokus på at forbedre receptive og produktive færdigheder
2. Strategier med fokus på psykoedukation og indsigt i egne vanskeligheder
3. Strategier med fokus på eksekutive funktioner (opmærksomhed, overblik, arbejdshukommelse mv.).

Strategier med fokus på at forbedre receptive og produktive vanskeligheder

Ordniveau

- **Ordmobilisering:** Når barnet/den unge har svært ved at genkalde og forstå, hvad noget hedder, så arbejd med en strategi, hvor de øver sig på at prompte sig selv, ved at fortælle "rundt om ordet" (det er grønt, det er langt, det vokser i drivhuset – en agurk), så de evt. tænker på/får semantisk, fonologisk og visuel understøttelse (71,72).
- **Ordforståelse:** Lære barnet/den unge strategier som fx at sige "jeg kender ikke ordet/forstår det ikke?", "hvad er det?" og "tale rundt om ordet" inspireret af 'Lexicon Pirate'⁸ (73).
- **Ordforråd:** Hvor mange stavelser er der i ordet, hvilken startlyd har ordet, kender barnet/den unge andre ord, der betyder noget tilsvarende? Brug af ordtankekort kan være én strategi til, hvordan man øver sig på at tilegne sig nye ord (74).

Sætningsniveau

- **Kort og præcist:** Hvis et barn/ung har DLD, kan det ofte være svært for ham/hende at formulere sig præcist. Man kan derfor forsøge at træne strategier, hvor man forsøger at holde sit budskab kort og præcist.
- **Sætningsdannelse og ordbøjning:** Lære barnet/den unge strategier til at være bevidste om forskellige ordklasser og brugen af dem ved at gøre brug af former og farver inspireret af 'Shape Coding'⁹ (72,75,76).
- **Stikord:** Barnet/den unge kan skrive stikord til en tekst eller lave understregninger i en tekst for at få et bedre overblik. Generel opfordring til at skrive stikord i timerne, i Nota og i kalenderen på telefonen.
- **Er det rigtigt forstået, at ...:** Tilegne strategier, hvor barnet/den unge sikrer sig, at de har forstået en information korrekt, ved at han/hun spørger deres omgivelser en ekstra gang.

Historiefortælling/narrativer

- **Struktureret af fortælling:** Når barnet/den unge har svært ved at holde den røde tråd i en fortælling, så arbejd med opbygning af fortællingen eksempelvis ved hjælp af Story Board (61).
- **Genfortælling:** Del læsningen af en historie (som barnet/den unge finder motiverende) op i mindre dele, og øv genfortællingen sammen med barnet/den unge.
- **Historiefortælling:** Lad barnet/den unge digte og fortælle en historie (barnet kan evt. tegne historien eller optage en film for at understøtte indholdet). Man kan træne fortællingen og stilladseringen ved at spørge til historien i forhold til fx den fysiske setting/karakterer/handling (se evt. 'Narrative-based Language Intervention (NBLI)', som er oversat til dansk (77) og kan findes via ALF's hjemmeside (32), samt et tilsvarende materiale på dansk kaldet MAIN, som er målrettet flersprogede børn (42)).

8 Lexicon Pirate er et pædagogisk materiale i form af en strategibaseret interventionspakke designet til at behandle ordforrådsforstyrrelser hos børn. Programmet lærer børn strategier til at tilegne sig og bruge ord.

9 Shape coding er et visuelt system med farver, linjer og former, der kan bruges til at undervise i og forstå grammatik.

Strategier med fokus på psykoedukation og indsigt i egne vanskeligheder

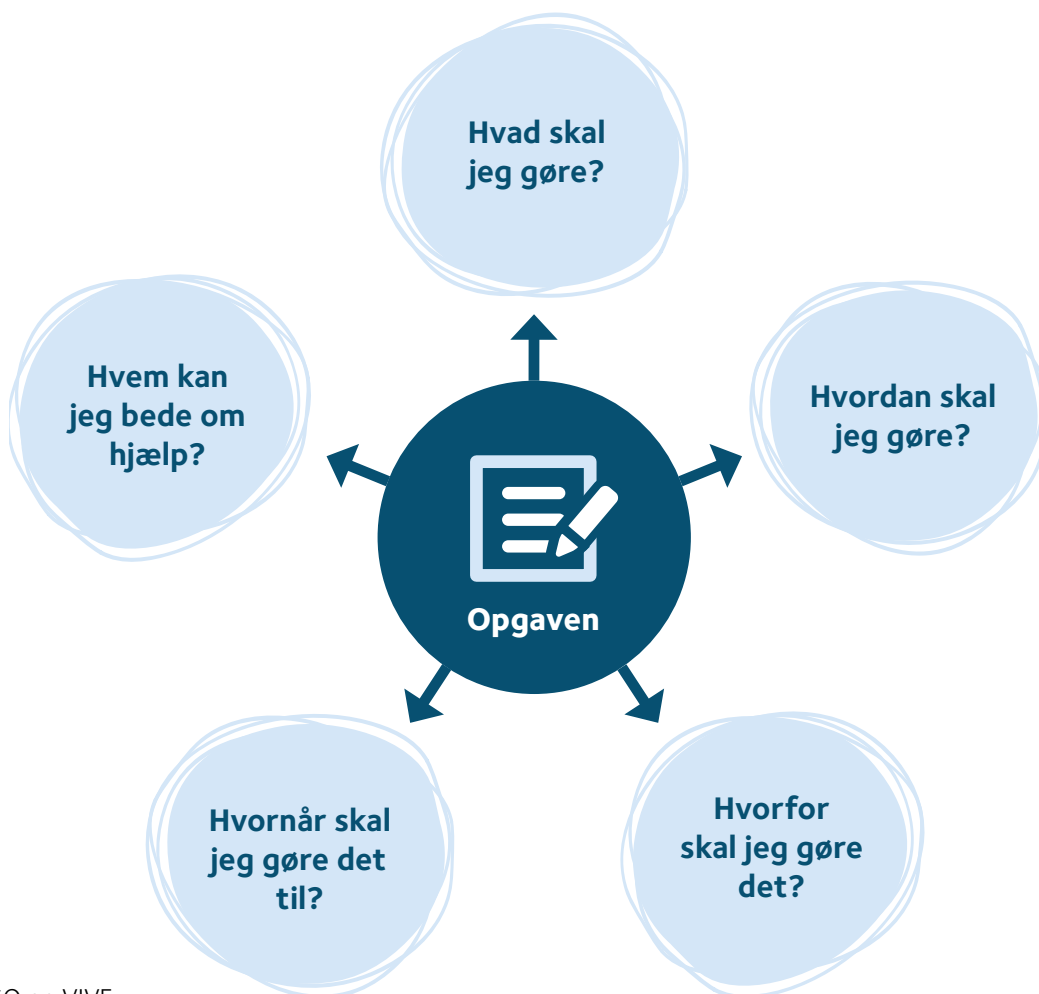
- **Barnets/den unges egen bevidsthed om DLD:** Italesætte sammen med barnet/den unge, hvilke sproglige og kommunikative vanskeligheder, barnet/den unge oplever, og hvilken betydning, det har for dem i hverdagen (så deres eget perspektiv synliggøres, og de selv bliver bevidste om det).
- **Bevidstgøre omgivelserne om manglende forståelse – Sig det højt!:** Når barnet/den unge bliver opmærksom på, at de ikke har forstået, hvad de skal, så kan en strategi være at lære dem at sige det højt og spørge om hjælp.
- **Opklarende spørgsmål og spørgeteknik – HV-spørgsmål:** Barnet/den unge kan lære at tage udgangspunkt i HV-spørgsmål, når de ikke

forstår en opgave: Hvad skal jeg gøre, hvorfor skal jeg gøre det, og hvordan skal jeg gøre det? Det er en strategi til selv at blive opmærksom på, at der er noget, man måske overser og derfor har brug for at vide, så man når hele vejen rundt om et emne/en opgave. Se fx "De 9 H'er" (78) eller Figur 3.2 for inspiration.

- **Handlemuligheder:** Eleverne kan også få handlemuligheder til konkrete udfordringer/situationer. Eksempelvis når de støder på et nyt ord i undervisningen: De kan spørge sidemakkeren, de kan prøve at dele ordet op, eller de kan se, om de kan lede noget ud af konteksten.
- **Feedback:** Husk at bede omgivelserne om hjælp i form af feedback på det, man siger/undlader at sige. "Forstod du det, jeg lige sagde?" "Gav det mening?" "Har jeg misforstået noget?"

Figur 3.2 HV-spørgsmål

HV-mindmap/strategikort, som barnet/den unge kan bruge i forbindelse med opgaver.

Kilde: VISO og VIVE.

Strategier med fokus på eksekutive funktioner (opmærksomhed, koncentration, arbejdshukommelse mv.)

- **Hold pauser:** Hvis barnet/den unge har svært at holde opmærksomheden og koncentrationen i længere tid, så kan de lave aftaler med sig selv/omgivelserne om at holde pause efter x antal minutter.
- **Huskestrategier:** Hvis barnet/den unge har svært ved at huske en besked/ord, så kan de lære sig huskestrategier i form af fx at tale højt (for sig selv), at gentage de hørte informationer, at opdele informationer/opgaver i mindre dele (måske kan en overstregningstusch i forskellige farver bruges), bruge rim, remser, visuel understøttelse (fx piktogrammer eller disposition på skrift) eller fx tegne i luften (forsøge at stave et ord) eller øve sig på at visualisere den information, de har fået.
- **Lav en reminder:** Hvis det er svært for barnet/den unge at huske aftaler, så kan barnet/den unge oprette en reminder på mobilen eller slå en alarm til.
- **Opmærksomhed på opgaven:** Vær nysgerrig på, hvad det er, der gør, at barnet/den unge af og til godt kan holde opmærksomheden i visse situationer, og vær nysgerrig på, om der er ting fra disse situationer, som kan overføres til situationer, hvor det er sværere at holde opmærksomheden.
- **Konkurrence:** Er barnet/den unge udfordret på sin koncentration, så kan positive konkurrencer for nogle virke motiverende i forhold til at blive bedre til at holde koncentrationen i længere tid.

3.5 Indsatser målrettet forældre

Dette afsnit beskriver indsatser målrettet forældre. Som forældre til et barn/ungt menneske med DLD kan det være svært at gennemskue, hvordan man kan støtte sit barn, når barnet/den unge både er udfordret fagligt og socialt på grund af sproglige og kommunikative vanskeligheder. Det kan ikke ses på et barn eller en ung, om de har DLD, og alt efter hvor store/små deres sproglige vanskeligheder er, er det heller ikke sikkert, at det er det første, man bemærker i en samtale med et barn/en ung med DLD, så hvordan hjælper man en "usynlig" funktionsnedsættelse?

Rigtig mange mennesker reflekterer ikke over, hvad det kræver at kunne tale, forstå og kommunikere. De reflekterer nødvendigvis derfor heller ikke over, hvil-

Boks 3.1 Hjælpemidler

Nogle børn og unge med DLD har vanskeligheder med læseforståelse og formulering på skrift, men er ikke testet ordblinde. Vanskelighederne viser sig på forskellig vis. Nogle har svært ved at fastholde det læste i hukommelsen, så de kan nå at forstå, hvad der står, mens andre er så konkret tænkende, at de ikke forstår det usagte, der står mellem linjerne. Nogle har svært ved at nå at skrive noter, mens de lytter opmærksomt i timerne, og for andre er det svært at stave.

Børn og unge med DLD, som har læse- og skrivevanskeligheder, kan erfaringsmæssigt også have glæde af hjælpemidler udviklet til ordblinde, eksempelvis:

- Hjælpemidler, som kan læse en tekst højt (højtæltningsprogrammer)
- Hjælpemidler, der kommer med ordforslag
- Hjælpemidler, der tilretter grammatik
- Staveprogrammer, der kan korrekturstave
- Noteprogrammer, man kan diktere til
- Øvelse i at tage noter på andre måder end med skrift, fx symboler og/eller tegninger.

Da børn og unge med DLD har forskellige vanskeligheder, kan man som logopæd bidrage med at påvise, hvad det enkelte barn har behov for hjælp til, hvad enten det er oplæringsfunktioner, ordopslagsfunktion eller andet.

Børn og unge med DLD kan få adgang til Nota, hvis de har et dokumenteret læsehandicap (79).

ken betydning det kan have, hvis man er udfordret på sine sproglige kompetencer. Som logopæd/psykolog er det derfor en vigtig indsats at klæde forældrene på til at kunne støtte deres barn i de faglige og sociale vanskeligheder, som DLD kan medføre. Flere studier fremhæver desuden, at forældre til børn med

DLD har et behov for støtte og vejledning i, hvordan de bedst hjælper deres børn (47,80). Ideelt set bør logopæden arbejde tæt sammen med barnet og dets forældre for at identificere barnets individuelle sproglige vanskeligheder og løbende følge barnets udvikling, så indsatsen kan justeres efter behov og sikre optimal støtte.

DLD er ofte arveligt, hvilket betyder, at en del af de forældre, som har børn med DLD, også selv har tilsvarende sproglige vanskeligheder eller skriftsproglige vanskeligheder. Dette gælder naturligvis ikke alle, men jævnligt vil man løbe ind i forældre, som selv beskriver en svær skolegang, uddannelsesforløb, sociale vanskeligheder eller udfordringer på arbejdsmarkedet på grund af sproglige vanskeligheder. Disse forældre kan have svært ved at støtte deres børn rent sprogligt. Andre forældre vil måske mangle indsigt i egne sprogvanskeligheder, hvorfor de ikke synes, der er "noget galt" med deres barn, som ligner dem selv.

Det kan være relevant for forældre til børn med DLD at dele erfaringer med andre forældre. Et sådan netværk findes i internationale sammenhænge i form af E-DLD (81). I E-DLD har danske forældre også mulighed for at deltage og dele erfaringer på engelsk (<https://www.engage-dld.com/>). Der er også en dansk facebookgruppe kaldet DLD Danmark, som er en støttegruppe for forældre og pårørende til børn med DLD.

3.6 Sådan understøttes den vedvarende indsats og overgange

Dette afsnit handler om, hvordan man som logopæd kan være med til at understøtte de overgange, der er igennem livet fra barn med DLD til ung/voksen med DLD, og sikre den vedvarende indsats. I forbindelse med skift mellem dagtilbud og skole anbefales det, at der foregår en overleveringspraksis, der kan støtte både tidlig identifikation, overlevering af viden og erfaring om elevernes sproglige færdigheder og sproglige funktionsniveau (44,46). Det samme gør sig gældende i overgangen til mellemtrin, udskoling og ungdomsuddannelse.

For at sikre en varig effekt af indsatser, der iværksættes omkring barnet, er støtte fra forældre og lærere afgørende (46,80). Som barn og ung med DLD kan man opleve mange nederlag forbundet med at

Boks 3.2 Information til forældre til børn og unge med DLD

I indsatsen til forældre er det væsentligt, at logopæden kommer omkring følgende:

- Hvad vil det sige at have DLD?
- Hvilke udfordringer har deres barn (helt specifikt)? – hvad oplever forældrene selv?
- Hvilke strategier kan hjælpe deres barn?
- Hvordan kan de støtte deres barn derhjemme?
- Hvordan forklarer de venner og familie om deres barns sproglige vanskeligheder?
- Hvilken indsats er der iværksat i forhold til skolen?
- Hvad er deres rolle i at sikre deres barn den bedst tænkelige skolegang:
 - » Sikre, at der er et netværk/en tovholder, fx en klasselærer eller en læsevejleder på barnets skole, som har øje for barnets vanskeligheder
 - » Sikre, at der sker en skriftlig overlevering
 - » Sikre, at barnet får den hjælp, der er behov for som fx ekstra tid til eksamen og hjælpemidler
 - » Bidrage til det tætte skole-hjem-samarbejde.

gå i skole. Børn og unge med DLD er derfor dybt afhængige af, at deres omgivelser kender til deres vanskeligheder og tilbyder dem den nødvendige indsats/stilladsering, der skal til, for at de kan trives både fagligt og socialt. Dette kræver en koordineret indsats over tid, hvor man løbende samarbejder med både familien og i tværfaglige teams for at vurdere barnets/den unges aktuelle behov og sikrer, at de rette støtteforanstaltninger sættes ind på det rigtige

tidspunkt samt løbende tilpasses barnets/den unges situation.

I praksis ses det desværre hyppigt, at de indsatser, som bliver iværksat, afprøvet, og som er succesfulde, har det med at være meget kontekst-/personafhængige. Det betyder, at når barnet/den unge skifter lærer, årgang, skole eller går fra folkeskolen til ungdomsuddannelse, så stopper de indsatser, der er iværksat. Det fremhæves af Conti-Ramsden et al., at personer med DLD i barndommen fortsat oplever vanskeligheder i forbindelse med de senere faser af uddannelse samt i forbindelse med beskæftigelse efter endt uddannelse (82). I overgangen fra skole til videre uddannelse påpeges det eksempelvis, at unge med DLD har større sandsynlighed for at opleve udfordringer sammenlignet med unge uden vanskeligheder, fx i form af lavere akademisk præstation og mindre sandsynlighed for at forfølge videregående uddannelse. Studiet påpeger dog, at der er klare indikationer på forbedringer i de uddannelsesmæssige resultater for unge med DLD sammenlignet med, hvad tidligere studier har vist (82-84). Unge, der er diagnosticeret med DLD tidligt i livet, og som har haft adgang til støtte undervejs i uddannelsen, oplever således forbedringer i forhold til uddannelsesmæssige resultater senere i livet (82).

En måde, man som logopæd kan være med til at støtte overgange hos børn/unge med DLD, er at udpege en tovholder og starte udarbejdelsen af et dokument om barnet/den unges sproglige og kommunikative vanskeligheder, og hvilke strategier der kan hjælpe barnet/den unge.

En tovholder kan sikre koordinering af indsatsen samt kontinuerlig støtte til barnet/den unge

Som logopæd er man oftest ikke den, der er nærmest til at varetage funktionen som tovholder, men da man er den, der oftest ved mest om DLD, er det ens ansvar som logopæd at få klædt barnet/den unge og hans/hendes omgivelser på til at forstå betydningen af DLD, og hvordan den enkelte kan støttes bedst muligt. Ved at man som logopæd er med til at udpege en tovholder, som er omkring barnet i hverdagen (eksempelvis en lærer eller en læsevejleder), kan man være med til at sikre, at der er én person, som har ansvaret for at dele viden om barnets stilladseringsbehov til alle, der er omkring barnet – tovholderen har således ansvaret for den koordinerede indsats. En tovholderfunktion behøver ikke være for 10 år, men i forbindelse med overgan-

ge er det tovholderens ansvar, at der udpeges en ny tovholder på fx mellemtrinnet og i udskolingen.

Det at være tovholder, betyder ikke, at man er den eneste, der ved noget om, hvordan barnet/den unge støttes bedst muligt, men derimod, at det er tovholderens ansvar, at alle i barnets netværk er bekendt med de udfordringer, barnet oplever, samt barnets ressourcer, og hvordan det støttes bedst muligt.

Skriftlig dokumentation ved overlevering

Som logopæd kan man ud over at få iværksat en tovholderfunktion være med til at sikre den vedvarende indsats i forbindelse med overgangene ved at udarbejde skriftlig dokumentation, der formidler viden om barnets/den unges vanskeligheder og stilladseringsbehov. Et overleveringsdokument bør således indeholde informationer om barnets/den unges vanskeligheder samt viden om, hvilke indsatser der er afprøvet, og i særdeleshed anbefalinger til, hvilke indsatser der har en positiv effekt.

Som logopæd i PPR sker det mindre hyppigt, at man ser unge i udskolingen og i særdeleshed, at man ser unge over 16 år, efter at de er gået ud af grundskolen. Her vil det ofte være vejledere/de ansvarlige for socialpædagogisk støtte (SPS) ude på de enkelte ungdomsuddannelser, som hjælper de unge. Overgangen fra grundskolen til efterskole/ungdomsuddannelse bør dog have en særlig opmærksomhed, da den unge helt skifter miljø (40). I nogle kommuner varetager PPR dog fortsat betjening af elever, der tager på efterskole. Som logopæd kan man bidrage til en god overgang ved dels at klæde lærerne i udskolingen på til at være opmærksomme på, om der er behov for særlige hensyn i forbindelse med eksaminerne i 9. klasse, samarbejde med vejlederne i den kommunale ungeindsats (KUI) om den gode overlevering til ungdomsuddannelserne (evt. efterskolen) og bidrage til indholdet i en ansøgning om specialpædagogisk støtte på ungdomsuddannelsen.

Sikring af støtte og særlige prøvevilkår til unge med DLD i udskolingen

DLD er som bekendt ikke noget, man vokser fra, men vokser med. I takt med at de faglige krav højnes i udskolingen, kan der derfor fortsat være behov for støtte og stilladsering. Især i forbindelse med prøver, hvor nervøsiteten kan være stor, kravene høje og forventningerne til den unge kan føles uoverskue-

lige, er det vigtigt, at der iværksættes al den hjælp, der er mulighed for.

Unge med DLD har mulighed for at gå til prøve på særlige vilkår. Det er skolens leder, der træffer afgørelse om dette på baggrund af en individuel og konkret vurdering af den enkelte elev for hver prøve.¹⁰ En del børn og unge med DLD er også ordblinde (85), og i det tilfælde gælder der også særlige prøvевilkår for elever med ordblindhed (86).

Samarbejde med KUI-vejledere ved overgang til ungdomsuddannelse

Når man møder unge med DLD i udskolingen, er det vigtigt, at man indleder et samarbejde med KUI-vejlederne. Logopæder kan bidrage ved at informere KUI-vejlederen skriftligt og mundtligt om den unges sproglige og kommunikative vanskeligheder, og hvilket stilladseringsbehov der evt. fortsat vil være behov for på ungdomsuddannelsen, så ungdomsuddannelserne kan planlægge og målrette støtten.

KUI-vejledere er forpligtet til at videregive støttebehov til uddannelserne, og logopæders viden om DLD er vigtig for at sikre, at den rette støtte søges og gives i tide, så unge med DLD får mulighed for at gennemføre en ungdomsuddannelse. Det er derfor vigtigt at opspore elever med behov for specialpædagogisk støtte og helst gerne, inden de begynder på en ungdomsuddannelse, så støtten kan tildeles i tide (87). Logopæder kan desuden støtte overgangen ved at vejlede undervisere/studievejledere/SPS-ansvarlige om, hvordan de bedst hjælper de unge, der ofte er dårligere stillet i uddannelsessystemet og derfor har behov for ekstra støtte (81).

Boks 3.3 SPS-ordningen

I SPS-ordningen vil studiestøtte ofte være den relevante støtteform for unge med DLD. Studiestøtte er en individuelt tilrettelagt støtte, og formålet er, at den unge får hjælp til at arbejde strategisk og langsigtet med at tilegne sig, formulere og strukturere fagligt stof. Studiestøtten knytter sig til uddannelsen og de emner, der bliver arbejdet med på uddannelsen. Den unge og støttegiveren kan også arbejde med mere generelle kompenserende studieteknikker, fx strategier og metoder til tilegnelse af fagligt ordforråd. Studiestøttetimer kan eksempelvis anvendes til:

- Læsestrategier og øvrige strategier til indholdstilegnelse
- Opgaveskrivning: overblik, struktur, formuleringer mv.
- Notatteknik
- Planlægning af studiehverdag, fx planlægning af studieuge/semester og energiforvaltning
- Formidlingsteknikker i relation til eksamen, fremlæggelser mv.
- Fastholdelse af koncentration og hukommelse (87).

10 Se en mere specifik vejledning i forhold til prøvевilkår for unge med DLD i Børne- og Undervisningsministeriets vejledning om prøver på særlige vilkår (2025) (86).

n

4. Afdækningsskema

DLD VURDERING

Hvilke udfordringer har barnet/den unge?

Indhentning af baggrundsoplysninger, opvækst, tidlig udvikling mv.

4.1 Logopædisk vurdering

1. Indled altid med observationer af barnet/den unges kommunikation + samtale med barnet/den unge for at få belyst indefra-perspektivet

2. Ud fra observationer og samtale udvælges relevante test til den logopædiske vurdering

Den logopædiske vurdering af barnet indeholder alt fra observation af barnets generelle evne til at kommunikere og anvende sproget i sociale og faglige kontekster til konkret testning. Hele paletten er nødt til at være til stede for at skabe et samlet billede af barnet/den unge og barnets/den unges kommunikation.

Der findes ikke én endegyldig test eller metode, der kan afdække alle problematikkerne ved DLD. Det giver os mulighed for at være nysgerrige på de specifikke vanskeligheder, barnet har, og på hvilken måde barnet overkommer vanskelighederne. Derfor kan en logopædisk test ikke stå alene, men testen er en måde at pejle sig ind på, hvilke sproglige vanskeligheder og styrker barnet har. Valget af, hvilke logopædiske test der bør foretages, vil altid afhænge af, hvilke vanskeligheder barnet har.

Da test ikke kan stå alene, skal det ske i et samspil med interview, historik og observation. Tillige kan det være en mulighed at benytte flere test kvalitativt for at give en bredere forståelse end et tal og en percentil. Da nogle børn kan klare sig gennem sproglige test uden at vise vanskeligheder (36), er der brug for en mere kvalitativ afdækning end enkeltstående test. Dertil kommer en opmærksomhed på, at de sproglige vanskeligheder ikke må kunne forklares bedre af andre vanskeligheder, hvorfor et tværfagligt samarbejde med en psykolog ofte er nødvendigt.

Når tværfaglig udredning er relevant, er det afgørende, at logopæd og psykolog samarbejder og sammenholder deres observationer, eventuelle testresultater m.m. Formålet er at undersøge, om der er sammenhæng mellem forskellige vanskeligheder, og hvordan vanskelighederne eventuelt påvirker hinanden. Det giver et bedre og mere nuanceret grundlag for den efterfølgende rådgivning, så den bliver målrettet og relevant – både for barnet/den unge, forældre og fagpersoner omkring barnet/den unge.

Det er i den logopædiske udredning vigtigt at kigge på følgende elementer:

Ekspressive vanskeligheder <i>Sproglige vanskeligheder</i>	Eksempler på, hvordan barnet er udfordret <i>(vurderet ud fra observationssamtale)</i>	Idéer til en logopædisk vurdering	Sådan hjælper man barnet med DLD til at udvikle egne strategier
Pragmatiske vanskeligheder: Måden, barnet/ den unge bruger sproget:	• Sætninger mangler ofte indhold og giver ikke altid mening • Svar er af og til uden for kontekst • Ordvalget er upræcist og passer ikke til situationen • Har svært ved at aflæse og forstå sociale signaler • Har svært ved at holde den røde tråd i sin fortælling	Undersøg: • Spontantalen i forhold til relevant indhold, om der svares inden for konteksten mv. • Om de gængse samtaleregler overholdes (turtagning mv.) • Fokuseret observation af de kommunikative kompetencer	• Træn korte, præcise svar/ sætninger • Arbejd med opbygning af fortællinger i indledning, midte og afslutning • Lav øvelser i samtaler og small talk • Arbejd med strategier til at aflæse sociale situationer – evt. med visuel støtte eller 'sociale regler'
Leksikalske/ grammatiske vanskeligheder:	• Kan tale så hurtigt, at grammatikken smuldrer, og sætningerne bliver forkert formuleret • Grammatiske regler holdes ikke (overgeneralisering af fx bøjninger) • Personlige pronominer bliver brugt forkert	Undersøg, hvilke grammatiske vanskeligheder der er: • Personlige pronominer, bøjningsendelser mv. • Sætningsopbygning	• Nedsæt taletempoet for at få mere tid, så det er lettere at være opmærksom på at gøre sætningerne grammatisk korrekte • Visualiser grammatikken
Ordforråd:	• Begrænset og simplificeret ordforråd (er ikke nuanceret i sine beskrivelser og får brugt ordene lidt forkert)	Undersøg det ekspressive ordforråd: • Er der variation i brugen af ord med høj/lav hyppighed? • Er der variation i brugen af ord med høj/lav billedlighed? • Er der variation i brugen af ord med høj/lav kompleksitet? • Er der variation i brugen af korte/lange ord? • Kan der promptes til det korrekte ord, og på hvilken måde skal prompten komme (lydigt, forklaring)?	Arbejd med det ekspressive ordforråd: • Eksempelvis kategorisering, overbegreber, underbegreber • Ordtankekort (74) • Arbejd med komplekse ord, ord med lav hyppighed, ord med lav billedlighed – hvad betyder de, og hvordan bruges de i en kontekst? • Nuancer det ekspressive ordforråd • Arbejd med forståelse af ord, så fx faglige ord til emner i undervisningen er kendt og gennemgået forud for selve arbejdet

Ekspressive vanskeligheder <i>Sproglige vanskeligheder</i>	Eksempler på, hvordan barnet er udfordret <i>(vurderet ud fra observationssamtale)</i>	Idéer til en logopædisk vurdering	Sådan hjælper man barnet med DLD til at udvikle egne strategier
Ordmobilise- ringsvanskelig- heder: Vanskeligheder med at mobilisere ord, som godt kendes	• Taler så hurtigt, at barnet ikke altid kan nå at "finde" de rigtige ord og får så sagt noget forkert • Får udtalt ordene forkert, mangler endelser m.m. • Kender oftest godt det rigtige ord, men kan ikke finde det frem i situationen, hvor det skal bruges	Undersøg mobiliseringen af ord ... • Er der en forskel i mobiliseringen af ord i forhold til høj/lav billedlighed, høj/lav hyppighed, korte/lange ord osv.? • Undersøg barnets evne til at mobilisere ord • Undersøg, om der er en forskel på, hvilke ordklasser der er svære/lette at mobilisere	Arbejd med mobilisering af ord: • Arbejd med at nedsætte taletempoet, så barnet får god tid til at formulere sig/finde ordene • Arbejd med at blive mere præcis i en beskrivelse – evt. ved at formulere sig kortere, mere simpelt • Arbejd med, at barnet enten kan promptes af omgivelserne eller af sig selv ved at beskrive, indtil målordet dukker op • Arbejd med netværk/kategorisering
Verbal produktion: Både måden, som talen produceres på samt selve fonologien	• Taletempo: både for hurtigt og langsomt taletempo, som både påvirker udtalen, forståeligheden, ordvalg mv. • Fonologiske vanskeligheder	Undersøg ... • Taletempoet (kamouflerer det noget/påvirker tempoet udtalen uhensigtsmæssigt)? • Er der nogle talemotoriske vanskeligheder, der påvirker udtalen? • Fonologiske vanskeligheder	Arbejd med, at barnet: • Nedsætter taletempoet for at få mere tid, så det er lettere at være opmærksom på at gøre sætningerne tydeligere, mere forståelige og/eller grammatisk korrekte • Stopper op og tænker, før vedkommende taler • Får indsigt i egen tale • Får indsigt i artikulationssted og måde • Arbejder med at gøre talen flydende, hvis den er meget langsom

Receptive vanskeligheder <i>Sproglige vanskeligheder</i>	Eksempler på, hvordan barnet er udfordret <i>(vurderet ud fra observation/samtale)</i>	Idéer til en logopædisk vurdering	Sådan hjælper man barnet med DLD til at udvikle egne strategier
Pragmatiske vanskeligheder:	• Svarer af og til uden for konteksten • Ordvalget passer ikke i situationen (måde, sproget forstås på, er upræcis) • Har svært ved at forstå sociale signaler • Har svært ved at holde den røde tråd i sin fortælling	Undersøg: • Spontantalen i forhold til relevant indhold, om barnet forstår og svarer inden for konteksten mv. • Om de gængse samtaleregler overholdes (turtagning mv.)	• Arbejd med korte, præcise svar/sætninger • Arbejd med, at en fortælling skal indeholde en indledning, en midte og en afslutning
Leksikalske/grammatiske vanskeligheder:	• Forstår ikke grammatiske forskelle i fx aktive eller passive sætninger eller rækkefølgen af elementer i sætningen • Bøjning af ord i tider og ental/flertal	Undersøg, hvilke grammatiske vanskeligheder der er: • Personlige pronominer, bøjningsendelser mv. • Tidsbøjninger • Ental/flertal • Komplex grammatisk forståelse	• Nedsæt taletempoet for at få mere tid, så det er lettere at være opmærksom på at gøre sætningerne grammatisk korrekte • Visualiser grammatikken
Ordforråd:	• Har svært ved at forstå nuancerede sætninger, komplekse ord, lange sætninger, ord med lav billedlighed mv. • Misforstår ord med flere betydninger (er ufleksibel i sit ordforråd)	Undersøg det receptive ordforråd: • Er der variation i forståelsen af ord med høj/lav hyppighed? • Er der variation i forståelsen af ord med høj/lav billedlighed? • Er der variation i forståelsen af ord med høj/lav kompleksitet? • Er der variation i forståelsen af korte/lange ord?	Arbejd med forståelse af ords betydning: • Arbejd med kategorisering, overbegreber, underbegreber, fx ordtankekort (74)

Receptive vanskeligheder <i>Sproglige vanskeligheder</i>	Eksempler på, hvordan barnet er udfordret <i>(vurderet ud fra observation/samtale)</i>	Idéer til en logopædisk vurdering	Sådan hjælper man barnet med DLD til at udvikle egne strategier
Forståelse af tale:	• Har svært ved at forstå længere sætninger, mere komplekse ord • Har svært ved at udlede pointen i en længere verbal information • Har svært ved at forstå en kollektiv besked	Undersøg, om der er forskel på at forstå: • Kollektive beskeder i forhold til beskeder mellem to personer • En besked, der er kort og præcis vs. en besked med flere/komplekse informationer • En lang vs. kort besked • Er der bestemte ordklasser, der er sværere at forstå? • Er der nogle grammatiske strukturer, der er sværere at forstå end andre?	Arbejd med, at barnet: • Siger til, når der er noget, som vedkommende ikke forstår Arbejd med omgivelserne i forhold til: • At de supplerer verbale informationer med visuel støtte • At de sikrer sig, at deres budskab er forstået • At de er nysgerrige på, hvordan de bedst muligt kan støtte barnet med de sproglige vanskeligheder, så vedkommende forstår mest muligt

Kilde: Tabellen er primært baseret på VISO-specialisternes praksiserfaring og med inspiration fra www.dldandme.org (88).

4.2 Psykologisk vurdering

1. Indled altid med observationer af barnet/den unge + samtale med barnet/den unge for at få belyst indefra-perspektivet.

2. Ud fra observationer og samtale udvælges relevante test til den psykologiske vurdering

Den psykologiske udredning fungerer ofte som et supplement til den logopædiske vurdering. Formålet er at vurdere, om barnets sproglige vanskeligheder bedst forstås som DLD, eller om der er andre – eller samtidige – forklaringer, fx kognitive udfordringer, opmærksomhedsvanskeligheder eller autisme.

Vurderingen tager udgangspunkt i det enkelte barn eller den unge og deres aktuelle situation. Her inddrages fx livs-omstændigheder, kendte diagnoser, medicinering og andre forhold, som kan påvirke testresultater og adfærd. Særligt ved sproglige vanskeligheder er det vigtigt at tolke adfærden i et helhedsperspektiv, da der kan være forskellige forklaringer på den samme adfærd hos forskellige børn. Psykologens rolle er derfor også at vurdere, hvornår tværfaglig inddragelse er nødvendig.

Ved mistanke om sproglige vanskeligheder anbefales en bred kognitiv testning. Det giver indsigt i, om sprogudfordringer skal forstås som en del af en generel kognitiv profil eller som en isoleret udfordring.

For eksempel kan sproglige vanskeligheder ved lav begavelse være sekundære, mens kommunikationsvanskeligheder ved autisme typisk ikke skyldes en primær sproglig forstyrrelse. Opmærksomhedsvanskeligheder kan ligeledes forklare sproglige udfald, uden at der nødvendigvis er tale om DLD. Har barnet opmærksomhedsmæssige vanskeligheder, kan de sproglige vanskeligheder således skyldes, at barnet er uopmærksomt.

Kognitive test som WISC og WPPSI eller WAIS afdækker vigtige domæner som verbal forståelse, visuospatiale evner, ræsonnering, arbejdshukommelse og forarbejdningshastighed – alle funktioner, der spiller en rolle i kommunikationen. Logopæden kan herefter undersøge de specifikke sproglige funktioner som et supplement til det kognitive billede. Ofte vil en bred kognitiv vurdering være tilstrækkelig for at vurdere, om der er behov for en logopædisk udredning. De to faggrupper samarbejder om at skabe en helhedsforståelse af barnets udfordringer og har ofte overlappende observationer og testområder.

Børn og unge med DLD har ikke en bestemt kognitiv profil, men det kan være relevant at undersøge udvalgte domæner mere dybdegående. Dette kræver brug af neuropsykologiske test og en særlig viden om disse.

Observationer	Undersøg, hvor udfordringerne især ses?	Hvordan kan man udrede?	Hvordan kan man hjælpe/støtte?
Udviser udfordringer med koncentration og opmærksomhed:	• Udfordringer med vedvarende opmærksomhed? • Koncentration i selvvalgte/tilpassede opgaver og aktiviteter? • Er der forskel på koncentrationsevnen i nonverbale og verbale opgavetyper/aktiviteter? • Ses hyperaktivitet og/eller motorisk uro?	• Undersøg koncentrationsevnen i forskellige situationer og aktiviteter • Er der især tale om uopmærksomhed, når der stilles høje sproglige krav? • Observer, hvornår barnet er motorisk urolig (hvilke situationer eller hele tiden?) • Ved mistanke om opmærksomhedsforstyrrelse, foretag en continuous performance test	• Hjælp med at skabe struktur og systemer for fortælling og giv pauser • Skab rammer for at sætte opgaver i gang • Hvis koncentrationsproblemerne skyldes sproglige vanskeligheder, reducer da i det sproglige input
Husker dårligt:	• Vær opmærksom på forskellen på indlæring og hukommelse. Har barnet svært ved at lære eller svært ved at huske? • Er der forskel på indlæring/hukommelse, når det gælder verbalt materiale vs. nonverbalt materiale? • Bunder hukommelsesproblemet i mangelfuld opmærksomhed, udfordringer med arbejdshukommelse, sprogforståelsesvanskeligheder, motivation eller andet?	• Testning af sproglig og ikke-sproglig indlæring og hukommelse (kræver test med retentionstid) • Opmærksomhed på sondring mellem korttidshukommelse (spændvidde), arbejdshukommelse og langtidshukommelse i testsammenhæng	• Afhængig af den primære udfordring, understøttes indlæringen med gentagelser, memoteknikker eller ved at øve barnet i at være opmærksom på egne udfordringer • Hvis der er tale om et sprogligt funderet indlæringsproblem, understøttes visuelt

Observationer	Undersøg, hvor udfordringerne især ses?	Hvordan kan man udrede?	Hvordan kan man hjælpe/støtte?
Eksekutive vanskeligheder:	Del den "eksekutive paraply" ned i mindre domæner, eksempelvis: • Opmærksomhedsstyring • Arbejdshukommelse/fleksibilitet • Planlægning/problemløsning • Informationsforarbejdning (53)	• Undersøg, hvad der er årsagen til barnets udfordringer. Hvad udspringer de eksekutive vanskeligheder af? • Er der tale om sproglige vanskeligheder, eksekutive vanskeligheder eller begge dele? • Hvordan påvirker de eksekutive vanskeligheder barnets evne til at bruge sproget?	• Hjælp med udgangspunkt i barnets primære problematik • Hjælp med at skabe struktur og systemer • Skab rammer for at sætte opgaver i gang
Påfaldende i den sociale interaktion:	• Kan man opnå formel og følelsesmæssig kontakt uanset det sproglige niveau? • Udviser barnet fælles interesse som udtryk for gensidighed? • Er barnet socialt udfordret eller sprogligt udfordret?	• Undersøg barnets grundlæggende kontaktevne og samspil i observation, testsituation og gennem beskrivelser af barnet • Hvis der er mistanke om autisme som bagvedliggende forklaring på de kommunikative udfordringer, undersøg da forestillingsevne, fleksibilitet og hos mindre børn evnen til at lege	• Skab rammer for relevant kommunikation om emner og interesser • Øv basale sociale regler • Undersøg barnets behov for og ønske om social interaktion og hjælp med at imødekomme dette

Kilde: Tabellen er primært baseret på VISO-specialisters praksiserfaringer.

5. Om udarbejdelsen af dette katalog

Der foreligger ikke en officiel afgrænsning af DLD, hvilket skaber usikkerhed i de forskellige definitioner og diagnosekriterier i overlap med andre vanskeligheder og dermed også en usikkerhed i udredningen for DLD. Derudover mangler der entydig forskningsmæssig viden om indsatser til børn og unge med DLD. På den baggrund bygger anbefalingerne i kataloget særligt på praksiserfaringer fra VISO-specialister med mangeårig erfaring med rådgivning af PPR, skoler, børnehaver og forældre.

Inspirationskataloget er udarbejdet i et samarbejde mellem VISO-specialister og VIVE. VISO-specialisterne har løbende skrevet og kommenteret på tekst til kataloget, mens VIVE har koordineret skrive- og kommenteringsprocesser og redigeret kataloget.

VISO-specialisterne udfyldte indledningsvist et skema med deres viden om relevante metoder og indsatser i forhold til forskellige aldersgrupper med DLD. I skemaet har de også udpeget centrale videnshuller og relevant litteratur. Besvarelsene dannede grundlag for det videre arbejde og drøftelserne på en indledende workshop. På baggrund af workshoppen blev to hovedfokusområder for kataloget identificeret:

1. Det kvalitativt beskrivende arbejde i den tværfaglige udredning af DLD
2. Indsatser til større børn og unge med DLD.

Ud over den indledende workshop er der senere i projektforløbet afholdt endnu en workshop og opfølgende møder med henblik på at drøfte erfaringer og kvalificere forskellige perspektiver.

I forlængelse af den praksisbaserede viden fra VISO-specialisterne gennemførte VIVE en fokuseret litteratursøgning. Med afsæt i studier udpeget af VISO-specialisterne er der således anvendt snow-

balling-metode til at identificere yderligere relevant litteratur.¹¹

Litteratursøgningen fokuserer på studier fra 2016, hvor betegnelsen DLD først bliver anvendt, og frem til 2024, hvor søgningen primært er foretaget. Formålet har været at identificere den mest aktuelle viden om udredning og indsatser til større børn og unge med DLD. Ældre studier er kun blevet vurderet og evt. medtaget, hvis de er udpeget som særligt relevante af VISO-specialisterne. Studier, der udelukkende omhandler konsekvenserne af at have DLD, og studier, der kun beskriver enkeltstående test, er ekskluderet, da formålet har været at afdække, hvilke elementer der bør indgå i en udredning. I enkelte tilfælde er inkluderet studier, der benytter bredere betegnelser, som "sprogforståelsesvanskeligheder" og "Language Disorder", hvis de specifikt også har fokuseret på DLD eller har været i en dansk kontekst. I litteratur om udredning for DLD er studier om børn og unge op til 19 år inkluderet. I litteratur om indsatser er fokus på de ældre børn og unge, og derfor er kun litteratur om børn og unge fra 10 til 19 år inkluderet. Relevant litteratur fra de nordiske lande, England, USA, Canada, Holland, Australien og New Zealand er inkluderet.

Snowballing-processen er suppleret med desk research på relevante hjemmesider. Derudover har interviews med fire eksperter på området bidraget til at kvalificere litteraturudvælgelsen.

Desuden har to fagpersoner bidraget med hhv. input til praksisbeskrivelse for co-teaching og indsigter vedrørende inddragelse af børn og unge med DLD.

¹¹ Der er gennemført både backward og forward snowballing. Ved backward snowballing er referencelisterne i de identificerede studier blevet gennemgået for at finde relevant tidligere litteratur, mens forward snowballing er brugt til at finde nyere studier, der citerer de udpegede studier (93,94).

Litteratur

1. Bishop DV, Snowling MJ, Thompson PA, Greenhalgh T, Catalise-2 Consortium, Adams C, et al. Phase 2 of CATALISE: A multinational and multidisciplinary Delphi consensus study of problems with language development: Terminology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 2017;58(10):1068–1080.
2. Norbury CF, Gooch D, Wray C, Baird G, Charman T, Simonoff E, et al. The impact of non-verbal ability on prevalence and clinical presentation of language disorder: Evidence from a population study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 2016;57(11):1247–1257.
3. Ebbels S. Introducing the SLI debate. *International Journal of Language & Communication Disorders* 2014;49(4):377–380.
4. Olsen LS, Jensen de López K. SLI er mere end blot forsinket udvikling af sproglige færdigheder. *Psyke & Logos* 2010;31:485–504.
5. Bishop DV, Snowling MJ, Thompson PA, Greenhalgh T, Catalise Consortium. CATALISE: A multinational and multidisciplinary Delphi consensus study. Identifying language impairments in children. *PLOS one* 2016;11(7):1–26.
6. Socialstyrelsen. ICD-11 – Klassifikation av sjukdomar och relaterade hälsoproblem. 2019; Available at: <https://www.socialstyrelsen.se/statistik-och-data/klassifikationer-och-koder/icd-11/>.
7. RADLD. Fakta om Sproglig Udviklingsforstyrrelse (DLD). RADLD – Raising Awareness of Developmental Language Disorder 2019.
8. ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics. 6A01.2 Developmental language disorder. 2025; Available at: <https://icd.who.int/browse/2025-01/mms/en#862918022>.
9. Adlof SM. Promoting reading achievement in children with developmental language disorders: What can we learn from research on specific language impairment and dyslexia? *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 2020;63(10):3277–3292.
10. Norbury CF, Griffiths S, Goh SKY, Boyes M, Hill E, Viding E. Developmental language disorder: a hidden condition. *The Lancet Child & Adolescent Health* 2024;8(7):473–475.
11. Nielsen RE. Vedrørende henvendelse af 26/8-22 om DLD. *Audiologopædisk Forening (ALF)* 2022.
12. Morgan PL, Farkas G, Hillemeier MM, Mattison R, Maczuga S, Li H, et al. Minorities are disproportionately underrepresented in special education: Longitudinal evidence across five disability conditions. *Educational Researcher* 2015;44(5):278–292.
13. McGregor KK. How we fail children with developmental language disorder. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools* 2020;51(4):981–992.
14. Kuiack AK, Archibald LM. Identifying and describing developmental language disorder in children. *International Journal of Language & Communication Disorders* 2024;59(3):1180–1193.
15. Archibald LM, Kuyvenhoven C. Exploring the views, perspectives, and current practices of educational speech-language pathologists and psychologists in Canada: How childhood developmental language disorders are identified and diagnosed. *American Journal of Speech-Language Pathology* 2024;33(3):1443–1455.

16. Hobson HM, Lee A. Camouflaging in developmental language disorder: The views of speech and language pathologists and parents. *Communication Disorders Quarterly* 2023;44(4):247–256.
17. Archibald L. Developmental Language Disorder (DLD): Criteria & Characteristics in Detail. The University of Western Ontario 2024.
18. Archibald LM. On the many terms for developmental language and learning impairments. *Discover Education* 2024;3(1):1–11.
19. Nationalt Videncenter for Ordblindhed og andre Læsevanskeligheder. Sprogforstyrrelsen DLD. Available at: <https://nvol.dk/vidensomraader/sprogforstyrrelsen-dld/>.
20. Esbensen A, Thomsen P. Word retrieval and lexical organization in children with hearing loss and developmental language disorder. *Communication Disorders Quarterly* 2021;42(4):238–248.
21. Statped. Utviklingsmessige språkforstyrrelser (DLD). Available at: <https://www.statped.no/tiltak-og-tilrettelegging/sprak-og-kommunikasjonsvansker/dld/>.
22. Word Finding Difficulties. Definitions & Characteristics. Available at: <https://www.wordfinding.com/defsandchars.html>.
23. Styrelsen for Undervisning og Kvalitet. Sprogforstyrrelsen DLD: Sådan kan elever med DLD i 4.-9. klasse understøttes i undervisningen. Styrelsen for Undervisning og Kvalitet, Børne- og Undervisningsministeriet 2025.
24. Jepsen IB. Sproglige vanskeligheder hos børn med ADHD. *Audiologopædisk Tidsskrift* 2025.
25. Christensen RV. Børn med (udviklingsmæssige) sprogforstyrrelser – ord er vigtige. *Tale-Høre-Nyt* 2018;39(1):23–41.
26. Jensen de López K, Rosenberg KB, Hansen TG, Knudsen HBS. Self-compassion and satisfaction with life in Danish adolescents with Developmental Language Disorder (DLD): We are all in the same boat. *Research in Developmental Disabilities* 2023;134:1–6.
27. Buteau-Poulin A, Gaudreau N, Desmarais C. Developmental language disorder at adolescence: Links between communication skills and self-efficacy ratings. *Disabilities* 2025;5(1):1–13.
28. Forrest CL, Gibson JL, St Clair MC. Social functioning as a mediator between developmental language disorder (DLD) and emotional problems in adolescents. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 2021;18(3):1–17.
29. Waine H, Bates S, Frizelle P, Oh TM. UK speech and language therapists' assessment of children's expressive language, and functional impairment and impact, following the CATALISE publications. *International Journal of Language & Communication Disorders* 2023;58(5):1570–1587.
30. Nationalt Videncenter for Ordblindhed og andre Læsevanskeligheder. Afdækning og afgrænsning af sprog-forstyrrelsen DLD hos børn under 5 år. 2025; Available at: <https://nvol.dk/vidensomraader/sprogforstyrrelsen-dld/udredning-af-dld/afdaekning-og-afgraensning-af-sprogforstyrrelsen-dld-hos-boern-under-5-aar/>.
31. Paul R, Norbury CF, Gosse C. *Language Disorders from Infancy through Adolescence: Listening, Speaking, Reading, Writing, and Communicating*. Elsevier 2017.
32. Audiologopædisk Forening. Materialer. Available at: <https://alf.dk/audiologopaedi/materialer/>.
33. MAIN. MAIN. Available at: <https://main.leibniz-zas.de/>.
34. Jensen de López KM, Søndergaard Knudsen HB. *Kort og godt om sprogforstyrrelsen DLD*. Dansk Psykologisk Forlag 2023.
35. Sansavini A, Favilla ME, Guasti MT, Marini A, Millepiedi S, Di Martino MV, et al. Developmental language disorder: Early predictors, age for the diagnosis, and diagnostic tools. A scoping review. *Brain Sciences* 2021;11(5):1–38.

36. Archibald L. It's not all about test scores, but 2020; Available at: https://www.uwo.ca/fhs/lwm/news/2020/07_21_DLDAvScores.html.
37. LBK nr 890 af 19/06/2024. Bekendtgørelse af barnets lov. 2024; Available at: <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2024/890>.
38. Esbensen A, Clausen M, Pilesjö MS. "I'm a man of few words": Children's perspectives on living with developmental language impairment. Child Language Teaching and Therapy. Under review.
39. Redmond SM, Ash AC, Li H, Zhang Y. Links among Attention-Deficit/hyperactivity disorder symptoms and psycholinguistic abilities are different for children with and without developmental language disorder. American Journal of Speech-Language Pathology 2024;33(5):2344–2363.
40. Speech and Language UK. Developmental Language Disorder: A guide for every teacher on supporting children and young people with Developmental Language Disorder (DLD) in mainstream schools. Speech and Language UK 2023:1–43.
41. Li'el N, Williams C, Kane R. Identifying developmental language disorder in bilingual children from diverse linguistic backgrounds. International Journal of Speech-Language Pathology 2019;21(6):613–622.
42. Jensen de López K, Knudsen HBS. The adaptation of MAIN to Danish. ZAS Papers in Linguistics 2020;64:45–50.
43. Vilien K. Børn med DLD har brug for strategier. 2024; Available at: <https://videnomlaesning.dk/aktuelt/nyheder/2024/boern-med-dld-har-brug-for-strategier/>.
44. Bruun MN, Grandjean D, Nielsen AV, Brok LS. Indsatser for elever med sprogforståelsesvanskeligheder. Delrapport 3: praksiskortlægnings interviewundersøgelse. Nationalt Videncenter for Læsning 2021.
45. Glasby J, Graham LJ, White SL, Tancredi H. Do teachers know enough about the characteristics and educational impacts of Developmental Language Disorder (DLD) to successfully include students with DLD? Teaching and Teacher Education 2022;119:1–30.
46. Nationalt Videncenter for Læsning. Indsatser for elever med sprogforståelsesvanskeligheder. Nationalt Videncenter for Læsning 2021:1–25.
47. Burnley A. Developing the tools to thrive: Psychosocial and behavioural support for families of children with developmental language disorder. University of Bath, Department of Psychology 2024.
48. Ebbels SH, McCartney E, Slonims V, Dockrell JE, Norbury CF. Evidence-based pathways to intervention for children with language disorders. International journal of language & communication disorders 2019;54(1):3–19.
49. Roddam H, Skeat J, Červenková M, Zatloukalová M. Best practice in working with children who have developmental language disorder: a focused review of the current research evidence base. Listy Klinické Logopedie 2020;41:79–86.
50. Christensen RV. Sprogforstyrrelser er også et problem blandt unge og voksne. 2025; Available at: <https://www.emu.dk/stx/saerlige-elev-grupper/ordblindhed/sprogforstyrrelser-ogsaa-et-problem-blandt-unge-og-voksne>.
51. Christensen RV. Udviklingsmæssig sprogforstyrrelse (DLD) – en udbredt indlæringsvanskelighed som de fleste aldrig har hørt om. 2022; Available at: <https://www.lingoblog.dk/udviklingsmaessig-sprogforstyrrelse-dld-en-udbredt-indlaeringsvanskelighed-som-de-fleste-aldrig-har-hoert-om/>.
52. Jensen De López KM, Kuvač Kraljević J, Bang Struntze E. Interventions for children with Developmental Language Disorder that target oral pragmatic language: a systematic review and narrative synthesis of the Hows and Whys in single-case design studies. Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja 2024;60(1):25–52.

53. Fleischer AV, From K. Eksekutive funktioner hos børn og unge. Dansk Psykolog Forlag 2018.
54. Larson C, Ellis Weismer S. Working memory performance in children with developmental language disorder: The role of domain. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 2022;65(5):1906–1920.
55. Tomas E, Vissers C. Behind the scenes of developmental language disorder: Time to call neuropsychology back on stage. *Frontiers in Human Neuroscience* 2019;12:517.
56. LBK nr 1887 af 01/10/2021. Bekendtgørelse af lov om folkeskolen. 2021; Available at: <https://www.retsinformation.dk/eli/lt/2021/1887>.
57. Lindeberg NH, Nøhr K, Ladekjær E, Tegtmejer T, Tams LV, Nicolajsen JS. Kortlægning af mellemformer: Litteratur- og praksiskortlægning af kombinationer af special- og almenundervisning. VIVE – Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd 2021.
58. Tegtmejer T, Schoop SR. Indsatsbeskrivelse for udvikling af mellemformer: Udviklet i forbindelse med pilotevaluering af mellemformer i samarbejde med 20 skoler i fem kommuner. VIVE – Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd. 2023.
59. Law J, Dennis JA, Charlton JJ. Speech and language therapy interventions for children with primary speech and/or language disorders. *The Cochrane Database of Systematic Reviews* 2017;2017(1):CD012490.
60. Janssen L, Scheper A, De Groot M, Daamen K, Willemsen M, Vissers C, et al. Narrative group intervention in DLD: Learning to tell the plot. *Child Language Teaching and Therapy* 2020;36(3):181–193.
61. Joffe V. Narrative intervention programme. Routledge 2021.
62. Archibald LM. SLP-educator classroom collaboration: A review to inform reason-based practice. *Autism & Developmental Language Impairments* 2017;2:1–17.
63. Starling J, Munro N, Togher L, Arciuli J. Training secondary school teachers in instructional language modification techniques to support adolescents with language impairment: A randomized controlled trial. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools* 2012;43:474–495.
64. emu. Viden om co-teaching til ledelse og ressourcepersoner. 2022; Available at: <https://www.emu.dk/grundskole/undervisningsmiljoe/co-teaching/viden-om-co-teaching-til-ledelse-og-ressourcepersoner>.
65. Balthazar CH, Ebbels S, Zwitserlood R. Explicit grammatical intervention for developmental language disorder: Three approaches. *Language, speech, and hearing services in schools* 2020;51(2):226–246.
66. Benjamin L, Newton C, Ebbels S. Investigating the effectiveness of idiom intervention for 9–16-year-olds with developmental language disorder. *International Journal of Language & Communication Disorders* 2020;55(2):266–286.
67. Ebbels SH, Wright L, Brockbank S, Godfrey C, Harris C, Leniston H, et al. Effectiveness of 1: 1 speech and language therapy for older children with (developmental) language disorder. *International Journal of Language & Communication Disorders* 2017;52(4):528–539.
68. Ebbels SH, Bannister L, Holland B, Campbell L. Effectiveness of intervention focused on vocational course vocabulary in post-16 students with (developmental) language disorder. *International Journal of Language & Communication Disorders* 2022;57(6):1334–1353.
69. Nair V, Clark GT, Siyambalapitiya S, Reuterskiöld C. Language intervention in bilingual children with developmental language disorder: A systematic review. *International journal of language & communication disorders* 2023;58(2):576–600.
70. Esbensen A. Hvilke forestillinger har børn med sproglige vanskeligheder om deres sproglige færdigheder? *Psyke & Logos* 2022;42(2):208–229.

71. St. John P, Vance M. Evaluation of a principled approach to vocabulary learning in mainstream classes. *Child Language Teaching and Therapy* 2014;30(3):255–271.
72. Vejle Kommune. DLD – sprogforstyrrelse. Available at: <https://ppr.vejle.dk/sprog/dld-en-udviklingsmaessig-sprogforstyrrelse/hvad-kan-du-goere/>.
73. Motsch H, Marks D. Efficacy of the Lexicon Pirate strategy therapy for improving lexical learning in school-age children: A randomized controlled trial. *Child Language Teaching and Therapy* 2015;31(2):237–255.
74. Christensen RV. Sprogmentor – et udviklingsprojekt om målrettet leksikalt arbejde i små grupper og i makkerarbejde for skoleelever med sprogforstyrrelser. *Audiologopædisk Tidsskrift* 2019.
75. Ebbels S. Effectiveness of intervention for grammar in school-aged children with primary language impairments: A review of the evidence. *Child Language Teaching and Therapy* 2014;30(1):7–40.
76. Tobin LM, Ebbels SH. Effectiveness of intervention with visual templates targeting tense and plural agreement in copula and auxiliary structures in school-aged children with complex needs: A pilot study. *Clinical Linguistics & Phonetics* 2019;33(1–2):175–190.
77. Esbensen A, Grenner E. A single-arm early efficacy study: Narrative-based language intervention for children with sensorineural hearing loss. *Deafness & Education International* 2022;25(4):269–286.
78. Hedegaard T. Et kig i mestringsbanken: De 9 magiske H'er. ADHD-foreningen 2022.
79. NOTA. Andre handicap. 2025; Available at: <https://nota.dk/content/andre-handicap>.
80. Klatte IS, Bloemen M, de Groot A, Mantel TC, Ketelaar M, Gerrits E. Collaborative working in speech and language therapy for children with DLD—What are parents' needs? *International Journal of Language & Communication Disorders* 2024;59(1):340–353.
81. E-DLD. Engage with Developmental Language Disorder. Available at: <https://www.engage-dld.com/>.
82. Conti-Ramsden G, Durkin K, Toseeb U, Botting N, Pickles A. Education and employment outcomes of young adults with a history of developmental language disorder. *International Journal of Language & Communication Disorders* 2018;53(2):237–255.
83. Clegg J, Hollis C, Mawhood L, Rutter M. Developmental language disorders—a follow-up in later adult life. Cognitive, language and psychosocial outcomes. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 2005;46(2):128–149.
84. Mawhood L, Howlin P, Rutter M. Autism and developmental receptive language disorder—A comparative follow-up in early adult life. I: Cognitive and language outcomes. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines* 2000;41(5):547–559.
85. Kalnak N, Sahlén B. Description and prediction of reading decoding skills in Swedish children with Developmental Language Disorder. *Logopedics Phoniatrics Vocology* 2022;47(2):84–91.
86. Børne- og Undervisningsministeriet. Vejledning for særlige prøvevilkår og fritagelse for folkeskolens prøver. Børne og Undervisningsministeriet, Styrelsen for Undervisning og Kvalitet 2025.
87. SPS – Specialpædagogisk Støtte. Støttemuligheder og hjælpemidler. 2024; Available at: <https://spsu.dk/for-sps-ansvarlige/uddannelsesomraader>.
88. DLD and me. Developmental Language Disorder DLD. Available at: www.dldandme.org.
89. Kjærbaek L, Knudsen HBS, de López KJ, Holm L. Finder vi de sprogligt udsatte børn?: En kortlægning og kritisk analyse af det nationale sprogscreeningsprogram i Danmark. *Nydanske Sprogstudier (NyS)* 2023(63):136–181.

90. Wechsler D. Wechsler Preschool and Primary Scale of Intelligence – Fourth Edition (WP-PSI-IV). 2012; Available at: https://www.pearsonclinical.dk/wppsi-iv?srsId=Afm-BOoolkthrI_3SBxCZHTwITNGZhwHF80k-h0sc1Aoy6wEY_kcrfODlxhttps://www.pearsonclinical.dk/wppsi-iv?srsId=Afm-BOoolkthrI_3SBxCZHTwITNGZhwHF80k-h0sc1Aoy6wEY_kcrfODlx.
91. Wechsler D. Wechsler Intelligence Scale for Children – Fifth Edition (WISC V). 2014; Available at: https://www.pearsonclinical.dk/wisc-v?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=PSYC_products&utm_content=WISC-V&utm_term=wisc%20v&gclid=Cj0KCQIAoZDJBhCOARIsAERP-F-Sb-DgkrCDw3SH3ePcAlmBzrKsjdqUYOHoSn3VR-BGAZxlvMqxwrfX4aAkRQEALw_wcB&qad_source=1&qad_campaignid=19009760578.
92. The DLD Project. DLD and multilingual children. 2020; Available at: <https://thedldproject.com/dld-and-multilingual-children/>.
93. Drejer CM. Litteratursøgning for samfundsvidenskaberne. Samfundslitteratur 2023.
94. Wohlin C. Guidelines for snowballing in systematic literature studies and a replication in software engineering. 2014(38):1–10.

Hjemmesider, hvor der kan hentes inspiration:

- (1) Archibald L. Supporting a Child with DLD in the classroom. Available at: <https://www.dldandme.org/all-articles/supporting-a-child-with-dld-in-the-classroom>.
- (2) Archibald L. Introducing The DLD Diagnostics Toolbox. Available at: https://www.uwo.ca/fhs/lwm/news/2020/06_24_BlogIntroduction.html.
- (3) Archibald L. DLD, Specific Learning Disorder, Specific Learning Disability: What's the difference? Available at: https://www.uwo.ca/fhs/lwm/news/2022/02_16_DLDSL.html.
- (4) DeLuca, T, Radville, K. Working together to support homework for children with DLD. Available at: <https://dldandme.org/working-together-to-support-homework-for-children-with-dld/https://www.dldandme.org/all-articles/working-together-to-support-homework-for-children-with-dld>.
- (5) Ebbels S. Individualized intervention for children with developmental language disorder. Available at: <https://www.dldandme.org/all-articles/individualized-intervention-for-children-with-developmental-language-disorder-dld>.
- (6) Language Disorder Australia. DLD – Developmental Language Disorder. Available at: <https://languagedisorder.org.au/what-is-language-disorder/dld/>.
- (7) McGregor K. What you Should Know about DLD among Students at College and University. Available at: <https://www.dldandme.org/all-articles/what-you-should-know-about-dld-among-students-at-college-and-university>.
- (8) McGregor K. Diagnosing and treating developmental language disorder. Available at: <https://www.dldandme.org/all-articles/diagnosing-and-treating-developmental-language-disorder-dld>.

- (9) McGregor K. Myths about DLD. Available at: <https://www.dldandme.org/all-articles/myths-about-developmental-disorders>.
- (10) Nationalt Videncenter for Læsning. Indsatsniveauet. Available at: <https://nvol.dk/indsatsniveauet/>.
- (11) Nationalt Videncenter for Læsning. En podcastserie om DLD. Available at: <https://nvol.dk/viden-og-vaerktoejer/vidensunivers/en-podcastserie-om-dld/>.
- (12) Nationalt Videncenter for Læsning. Hvad er DLD i skolen? Available at: <https://videnomlaesning.podbean.com/e/udviklingsm%C3%A6ssige-sprogforstyrrelser-i-skriftsproget/>.
- (13) Plante E. Determining the cut point for identifying developmental language disorder with norm-referenced tests. Available at: <https://www.dldandme.org/all-articles/determining-the-cut-point-for-identifying-developmental-language-disorder-with-norm-referenced-tests>.
- (14) Pêna E, Bedore LM. Bilingualism & developmental language disorder. Available at: <https://www.dldandme.org/all-articles/bilingualism-developmental-language-disorder-dld>.
- (15) Smolak E. People with developmental language disorder may have emotional and behavioral disorder. Available at: <https://www.dldandme.org/all-articles/people-with-developmental-language-disorder-may-have-emotional-and-behavioral-disorders>.
- (16) The DLD Project. The DLD Project: Leading Awareness, Training & Advocacy for Developmental Language Disorder. Available at: <https://thedldproject.com/>.
- (17) Van Horne A. O. Professional Assessment of developmental language disorders in children. Available at: <https://www.dldandme.org/all-articles/professional-assessment-of-developmental-language-disorders-in-children>.

Social- og Boligstyrelsen
Lerchesgade 35, 5
5000 Odense C
Tlf: 72 42 37 00

www.sbst.dk

Januar 2026